

ISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK.

I.

Bühler, Karl: Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache.
Jena, 1934. XII + 434 l.

Mióta a lélektan vette át a végső magyarázó szerepét a nyelvi jelenségek terén, két érdemleges kísérlet történt a nyelvtudomány és a lélektan hasznos együttműködésének megvalósítására: az egyik STEINTHALÉ és PAULÉ, a másik WUNDTÉ. STEINTHAL és PAUL a herbarti lélektan kész elveit alkalmazták nyelvi magyarázataikban, WUNDT viszont olyan lélektani rendszert igyekezett alkotni, amelybe felvette a nyelvi anyagon nyert tapasztalatokat is, és ebben a szélesebb keretben kereste a nyelvi jelenségek lelki rúgóit.

WUNDT óta nagyot fordult a világ, nagyot fejlődött a lélektani kutatás is. Új elvek, új módszerek kerültek elő, és így föltétlenül érdemes meghallgatni a mai pszichológust, mit tud ő mondani a nyelvről, hogy látja ő — tudománya mai szemüvegén át — a nyelvi dolgokat. BÜHLERT meg különösen is érdemes meghallgatni, mert ő olyan pszichológus, akinek érdeklődési körében a nyelv a központi helyet foglalja el.

BÜHLERnek ez a munkája egy három kötetre tervezett sorozat második részét képezi. Az első rész, az *Ausdruckstheorie* még 1933-ban jelent meg, és a nem nyelvi kifejezésre (mimika, kifejező mozgások) vonatkozó elméletek történet-kritikai elemzésével egy általános kifejezéstan alapjait kívánta lerakni. A mostani második rész az emberi nyelvnek mint kifejező eszköznek legsajátosabb funkciójával, az ábrázolással foglalkozik.

Bevezetőül négy elvet kapunk: ezeken nyugszik BÜHLER egész elgondolása. *Az első elv a nyelv organon-modelljét állítja föl.* Ez a modell közvetlenül HUSSERL *Méditations Cartésiennes*-jére utal, de alapjában már PLATON *Kratylosában* is megtalálható. A nyelvi forgalomban mindig három lényeges mozzanat szerepel: *valaki—valakinek—valamiről*, más szóval a beszélő, a hallgató és az, amiről szó van. A nyelvi tény a beszélő szempontjából *kifejezés*, a hallgató számára *felhívás* és a tárgyra vonatkozólag *ábrázolás*. E szerint a nyelvi ténynek három funkciója lehet: *kifejezési, felhívási és ábrázolási funkciója*. E három közül az ábrázolási funkció a leglényegesebb és legemberibb: az állati „nyelv“

(vö. a hangyák, méhek „beszéd“-ét) nem ábrázol és nem is tud ábrázolni.

A *nyelvi tények jeltermészetűek* — mondja a második elv. A szavak nagy része *tárgyjel*: egy tárgyat vagy tárgyfajtat képvisel. Vannak olyan szavak is (pl. a mutatószók), amelyek másképp viszonylanak tárgyukhoz, mint a tárgyjelek, de ezek is jeltermészetűek.

A scholasztikusok a jelfogalom *genus proximúmát* a helyettesítésben (*aliquid stat pro aliquo*) látták. Ahol helyettesítés történik, ott mindig két dolog szerepel: a helyettesítő és helyettesített, s mindig fölmerülhet a kérdés, hogy a helyettesítő milyen tulajdonsága vagy tulajdonságai alapján helyettesít. Ilyenformán a helyettesítőt kétféleképp vizsgálhatjuk: 1. önmagában, helyettesi funkciójától függetlenül; 2. ama tulajdonságai szerint, amelyek a helyettesítés szempontjából fontosak.

Ha a színész Bánk bánt játssza, akkor ő Bánk bán is, meg nem is a mi szemünkben. A színész külső akcenciáit a költő Bánk bánjának szubsztanciájához tartozóknak vesszük. A színész odakölesönzi alakját, mozdulatait, szavajárását a drámaíró alakjának, aki így aztán testet ölt. Ha a színpaltokkal tarkított vászon a nézőben egy táj látszatát kelti, akkor szintén az történik, hogy a vászon odaadja a maga akcenciáit a tájszerűen ábrázolt dolognak. Általában: ha egy dolognak olyan a megalkotottsága, hogy akcenciái nem a természetszerűleg hozzájuk tartozó szubsztanciához, hanem egy más dolog szubsztanciájához kapcsolódnak, akkor a két dolog között helyettesítési viszony van.

Ez a formula GOMPERZÉ, aki a scholasztikusok tanítását felújította, és ezt BÜHLER is elfogadja. Minthogy a nyelvi jel is *helyettesítő*, a nyelvi jelet is kétféleképp vizsgálhatjuk: 1. konkrét tulajdonságaiban, jelentési funkciójától függetlenül; 2. csak ama tulajdonságai szerint, amelyek jelentési funkció szempontjából számottevők. Az elsőre példa a fonétikai, a másikkra a fonológiai vizsgálat.

A nyelvi jel *nem minden* konkrét tulajdonságával vesz részt a jelentési funkcióban, csak *egyes elvonható mozzanatok játszanak szerepet, és csak ezek döntők a jelentésre*. Az elvonható relevanciák elve ez, amelynek felfedezése a fonológia érdeme. Ez az elv teszi lehetővé, hogy a nyelvi jel egyszerre több funkciót lásson el úgy, ahogy azt az organonmodell megkívánja. Ha azt mondjuk: *Esik az eső*, akkor ez a hangsor minden magyarul értőben ugyanannak az időjárási jelenségnek a képét idézi föl. A hanglejtés, amellyel kimondjuk, a felidezés szempontjából teljesen közömbös. A hanglejtésben különféle érzelmi mozzanatok juthatnak kifejezésre, azonban ezek mit sem változtatnak az eső tényén: a mondat ábrázolási értéke ugyanaz marad.

A második elv tehát magyarázza az első, egyúttal azonban igazolja is, mert minden jel a helyettesítetten kívül jeladót és jelvevőt is föltételez.

A harmadik elv azt a kettőséget tárgyalja, amely HUMBOLDT óta állandóan kísért a nyelvtudományban: az *energeia* és az *ergon* kérdését, amely legutóbb SAUSSURE *langue—parole* megkülönböztetésében jutott szóhoz. BÜHLER szerint ez a kettős megkülönböztetés nem elégséges. A nyelven belül különbséget kell tennünk a *nyelvmű* (Sprachwerk) és *nyelvalakulat* (Sprachgebilde), a beszédben pedig a *beszédcselekvés* (Sprechhandlung) és *beszédaktus* (Sprechakt) között.

Minden konkrét beszéd cselekvés. Egy adott helyzetben az ember vagy a kezével nyúl hozzá a megfogható tárgyakhoz és teszi velük ezt vagy azt, vagy pedig beszél. Mindkét cselekvés célra irányul, valamire, amit el akarunk érni. Mint minden cselekvésnek, a beszédnek is van produktuma, de ez még nem nyelvmű. Hogy a különbséget lássuk, Aristoteles *praxis* és *poesis* megkülönböztetésére kell gondolnunk. A gyermek játékaiban mindig ugyanaz a téma szerepel: azt csinálni, amit a felnőttek csinálnak. A *praxis*-játékokban azonban csak futólag és csak szimbolikusan van meg, hogy mi is kellene lennie az illető cselekvésnek. Később a gyermek odajut, hogy cselekvésének eredményét látni akarja és értékelné tudja. Poezist játszik: a készre irányított tekintete már előre befolyásolja cselekvését és nem hagyja nyugodni, míg a készlet létre nem hozta.

Ugyanígy a nyelven alkotólag beszélő is másképp beszél, mint a praktikusán beszélő. Vannak helyzetek, amikor a pillanat problémáját kell megoldanunk *beszédcselekvésekkel*, máskor viszont egy adott tartalom egyenértékű nyelvi megfogalmazását kell megcsinálnunk, vagyis *nyelvművet* kell alkotnunk. A nyelvmű független akar lenni alkotójától és attól az alkalomtól, amely szülte. Természetesen az is produktum, ha valamit mondunk. A gyermek *praxis*-játékainak is van produktuma: az a papíresomó és egyéb hulladék, amely a játék után a szoba padlóján hever. A *poesis*-játék nyomát építmények jelzik. A beszédben is vannak mondathulladékok és mondattöredékek, azonban ezek egészen más produktumok, mint pl. a helyzetből kiemelt mondat, amely már elemi nyelvmű. Nyelvmű aztán minden tudatos nyelvi alkotás, kezdve attól, amikor a gyermeknek először sikerül megfogalmaznia nyelvileg egy élményt, egészen a legmagasabbrendű nyelvi alkotásokig.

A *nyelvalakulat* nagyjából az, amit SAUSSURE „*langue*“ néven tárgyal. Ami az *acc. c. inf.*-ről a latin nyelvtanokban olvasható, az nem egy beszédcselekvési mozzanatra vonatkozik. Azt, hogy a *Carthaginem esse delendam* a római szenátusban egyszer — sőt valószínűleg többször is — elhangzott, tudja minden grammatikus, a grammatika azonban nem vesz róla tudomást, mert a grammatikát ez nem érdekli. Annál inkább érdekli maga az alakulat.

A *beszédaktusról* HUSSERL (Logische Untersuchungen) alapján szól BÜHLER. HUSSERL szerint különbséget kell tennünk a nyelvi jel jelentése és a tárgyi vonatkozás között. A szó ugyanabban a jelentésben különböző tárgyra vonatkozhat, és különböző jelentések is vonatkozhatnak ugyanarra a tárgyra. Az *ein Pferd* kifejezésnek, bármilyen beszédösszefüggésben fordul is elő, mindig ugyanaz a jelentése. Ha azonban egyszer azt mondjuk: *Bucephalus ist ein Pferd*, másszor meg: *dieser Karrengaul ist ein Pferd*, rögtön látnivaló, hogy a tárgyi vonatkozás a két esetben nem ugyanaz. Viszont a *das gleichseitige Dreieck* és *das gleichwinklige Dreieck* kifejezéseknek különböző a jelentésük, de ugyanarra a tárgyra vonatkoznak.

Ezt másképp fogalmazva úgy is mondhatjuk, hogy különbség van jelentés és jelentésintenció között. Ez a szó: *ló*, jelenthet egyedet is, fajtát is, ami természetesen nem mindegy. Hogy a beszélő melyik jelentésben használja a szót, az kizárólag intenciójától függ. Ezt az intenciót mi csak a beszédösszefüggésből vagy a beszédhelyzetből állapíthatjuk meg. Mit jelent ez? Azt, hogy mi képesek vagyunk e tényezők segítségével bepillantani a beszélő belső koncepciójába, de egyúttal azt is, hogy a beszélő a szavaknak pontosabb és határozottabb értelmet tud kölcsönözni, mint a nyelv legjobb ismerője az illető szóról elszigetelt helyzetben megállapítani képes.

A beszédben tehát ilyen értelemadó aktusok (sinnverleihende Akte) történnek, s így a beszédet magasabb fokon — szemben azzal, hogy cselekvés — aktusként is vizsgálhatjuk.

A *negyedik elv* azt tanítja, hogy a nyelv szimbólumok és mezők kétosztályos rendszere. Hogy a nyelv kétosztályos berendezkedését megérthessük, lássunk előbb egy egyosztályos jelrendszert. Ilyen pl. a tengerészek zászlónyelve a drótnélküli távirás előtti időkből. Nemzetközi egyezmények szabályozták annak idején a zászlók segítségével történő jeladásokat. Az egyik ilyen zászlónyelv három mértani alak (három- és négyszögű zászló, köralakú zászló) felhasználásán alapult. E három alapalak különböző kombinációi ilyeneket jelentettek:

- ○ △ = Van részünkre távirata vagy hirtel?
- □ △ = Igen.
- △ △ = Nem.

A zászlóalakon kívül a sorrend is szerepet játszott, és ezért meg volt határozva, hogy vízszintes leadásoknál minden jelegyüttes balról jobbra, függőleges leadásoknál pedig felülről lefelé olvasandó. Az egyes elemek magukban nem jelentettek semmit, csak arra szolgáltak, hogy megkülönböztetői, ismertetőjelei legyenek az egyes elemcsoportoknak. Úgy viselkedtek tehát, mint a fonémák. Ezzel szemben csak a zászló-mondatoknak volt jelentésük. Természetesen e zászló-mondatok

nem voltak nyelvi értelemben vett mondatok: nem voltak tagolva, legalább is a jeladás elemi tagoltságának semmi köze nem volt az értelem tagoltságához. Csak globálisan jelentettek valamit.

Az ilyen globális szimbolumokkal dolgozó jelrendszer tudományos feldolgozására elegendő két fejezet: az egyiknek a jeladások felépítésével, a másiknak felhasználásukkal kell foglalkoznia, és máris kész a zászlónyelv grammatikája.

Érdekes, hogy a gyermek nyelvi fejlődésében van egy korszak, amikor — mint mondani szokták — egyszavas mondatokban beszél. Ezek a globális közlések egészen olyanok, mint a zászlónyelv jeladásai: sem nem szavak, sem nem mondatok a felnőttek nyelvéhez viszonyítva. Mintegy háromnegyed évig tart ez az állapot, és csak azután tér át a gyermek arra a kétosztályos rendszerre, amely a felnőttek nyelvében jelentkezik. A felnőttek nyelve ugyanis már minden ábrázolást két lépésben csinál meg: szavakkal és mondat szerkesztéssel. Az egyik lépés az ábrázolandó világot darabokra (tárgyakra, folyamatokra, elvont mozzanatokra) szabdalja, és mindegyikhez egy jelet rendel. A másik lépés ugyanannak az ábrázolandó világnak bizonyos viszonyok szerint való átszerkesztéséhez ad jelszerű eszközöket és lehetőségeket. Itt tehát két dolog van, a nyelvi alakulatoknak két külön osztálya, amelyet sohasem szabad szem elől tévesztenünk.

Az ilyen kétosztályos jelrendszer más tudományos feldolgozást is kíván, mint a zászlónyelv. A hangtant még csak össze lehet hasonlítani a zászlónyelv code-jának első fejezetével, amely a jeladások felépítését tárgyalja az elemekből, de a szókészlet és a mondat szerkesztés két külön fejezetet kíván, s ezek nemcsak egymástól térnek el, hanem a code második fejezetétől is, amellyel nem is szabad összevetnünk.

Az a tény, hogy a mondat adja meg a szó pontos és teljes értelmét, a XIX. század nyelvészeit és pszichológusait olyan kijelentésekre csábította, amelyek nem igazolhatók. Egyesek azt mondták: először volt a mondat és csak a mondat, nem a szó; csak a mondat az egyetlen igaz, megfogható értelmi egysége a beszédnek. Ezekben az állításokban van némi igazság is, de ha ezekkel azt akarná valaki mondani, hogy a nyelv — abban az állapotában, ahogy mi ismerjük — egyszosztályos jelrendszer, akkor azt mint tévedést föltétlenül vissza kell utasítanunk. Sem a mondat nem előzhette meg a szót, sem a szó a mondatot, mert ezek egymást feltételező tényezői ugyanannak a (talán más előzményből fejlődött) nyelvállapotnak.

Sokféle egyszosztályos nyelvet gondolhatunk ki, de olyant nem, amelyben mondatok volnának szavak nélkül, vagy szavak mondatváz nélkül. A mondatváz szavak nélkül olyan, mint egy alapnélküli relá-

ció. És amennyire igaz, hogy a szavak pontos jelentését a mondatváz szabja meg bizonyos fokig, olyannyira igaz az is, hogy a szavak is bizonyos fokig meghatározzák a mondatváz értelmét. A latin genitivus vagy accusativus rendkívül sokféle funkcióval bíró eset. Hogy egy konkrét esetben melyik funkció szerepel a sok közül, azt legtöbbször csak a mondatban szereplő szavak árulják el.

* * *

Az említett négy elv nem alkot szoros és zárt egészet. Nem jelenti azt, hogy nem volnának más elvek is, amelyeket a nyelvész haszonnal ne használhatna. Ez a négy csak a legfontosabbak közül való. Különösen fontos a negyedik elv, mert aki a nyelv kétosztályúságát tagadja, az — BÜHLER szerint — a nyelv legalapvetőbb szerkezeti sajátosságát nem ismeri. A régi grammatikusok tanítása ezen a dualisztikus felfogáson alapult, s csak újabban akadtak hirdetői (BRUGMANN, WUNDT és kortársaik) a monisztikus felfogásnak, amely a mondatot tette meg kizárólagos egységnek.

Az elv fontosságának megfelelően BÜHLER könyvének további fejezeteit főleg e kettősség tanulmányozásának szenteli.

Mint hogy a nyelvben az ábrázolási funkció — mint említettük — egészen rendkívüli jelentőségű, tanácsosnak látszik a nyelvi ábrázolást másfajta ábrázolásokkal összevetni. Ilyesmivel már LESSING is megpróbálkozott. Ő a költészetet és festészetet hasonlította össze, és — bár nem nyelvi, hanem esztétikai szempontból csinálta összehasonlítását — az mégis kiderült, hogy Horatius előírása, az *ut pictura poesis*, a nyelvi és festési ábrázoló eszközök szerkezeti különbségén csődöt mond. A nyelv nem fest, még annyira sem, mint az eszközei megengednék. A nyelv szimbolizál. A szavak nagyrésze *tárgyszimbólum* (vö. a nevezőszókat), amelyeknek éppúgy szükségük van egy környező *mezőre*, mint a festő színeinek.

A mező fogalma a színelméletből való. HERING iskolája mutatta ki annakidején, hogy a színfolt hatását jelentős mértékben befolyásolja a színfoltot körülvevő mező, és a színfolt is nagyban befolyásolja a körülötte fekvő mező színhatását. E kölcsönhatás nemcsak a színeknél érvényesül, hanem mindazoknál a jelenségeknél is, amelyek az alaklélektan körébe vágnak. Természetesen a nyelvi jelenségek sem képeznek kivételt.

Hogy a mező mibenlétét megértsük, gondoljunk a zenész kottalapjára, vagy a geográfus beiratlan vaktérképére. A kottairónak hangjegyei (egész-, fél-, negyedhang stb.) és szünetjelei vannak: ezek képezik ábrázoló alkalmatosságának „szókészletét“. A geográfusnak egyez-

ményes jelei vannak a helységekre, folyókra, vasútvonalakra stb. Ezek összességé ugyanaz, mint a nyelvben a szókészlet.

A hangjegyek az ötvonalas kottapapírra beírva mezőbe kerülnek és mezőértéket kapnak: magassági értéket pl. A vaktérképre beírt egyezményes jelek is itt kapják meg sajátos mezőértéküket, a szélességi és hosszúsági körök alkotta mezőben. Csak itt jelent az üres vagy kitöltött köröcske helységet, a kereszt templomot, s csak itt lehet az egyezményes szimbolumokkal jelzett pontok tényleges távolságát meghatározni, irányokat megállapítani stb.

E hasonlatokból természetesen nem szabad azt következtetnünk, hogy a nyelvi mező ugyanolyan, mint a kottapapír vagy a térkép mezeje. Az azonban kétségtelen, hogy aki ábrázolni akar, annak föltétlenül szüksége van mezőre vagy mezőkre. A grafikus ábrázolásnak is van mezeje: a koordináta-rendszer. A színészi ábrázolás mezeje a színpad. Aki nyelvilag akar ábrázolni, az sem lehet meg mező nélkül.

A hasonlatokból azonban más is következik. Az t. i., hogy a szimbolumértékek a mezőtől idegenek, elütők. A templom egyezményes jelével kifejezett érték más, mint a térképmező segítségével kifejezhető érték: ezt a szimbolumértéket a mező nem tudja kifejezni vagy pótolni, legfeljebb csak kiegészíteni tudja más, helyzeti értékkel vagy értékekkel. A kottapapír vonalrendszere sem tudja pótolni a hangjegy szimbolumértékét, az időtartamot: ez független a mezőtől. Ugyanílyen független és a mezőtől idegen valamit hoz a szó is: a saját szimbolumértékét.

Ez azonban csak egy negatív tény. A pozitívum az, hogy a szimbolumoknak — mint a hasonlat is mutatja — *mezőképeseeknek* kell lenniök. A hangjegyeket nem írhatom be a térképbe, a földrajzi egyezményes jeleket nem vehetem kottapapírra. Megtenni megtehetem, de akkor ábrázolás nem jön létre. A hangjegy csak a kottapapíron mezőképes, az egyezményes jel pedig csak a térképen. A szavaknak is mezőképeseeknek kell lenniök, vagyis olyanoknak, hogy át tudják venni a nyelvi mező sajátos értékeit.

A szimbolum és a mező egymást kölcsönösen feltételezik: nemcsak a szimbolumoknak van szükségük mezőre, hanem a mezőnek is szimbolumokra, különben ábrázolás nem lehetséges.

Kérdés mármost, mi szerepel a nyelvben mezőként?

A legfontosabb nyelvi mező a szövegösszefüggés, a kontextus. Az egyedi nyelvi tény más nyelvi tények társaságában jelenik meg, és ez a kapcsolat mezőként hat, mezőként viselkedik.

A kontextusnak több tényezője lehet. Elsőben is az *anyagi tényező*-ről kell szót ejtenünk. A szavak különböző anyagi körökbe vezetnek az embert. A *rettek* szó hallatára az evésre, vagy a kertre gondolunk,

másra, mint a *tenger* szónál. Ha egy összefüggő szöveget értelmetlen szóhalmazra törünk szét, az összefüggésüktől megfosztott szavak megőrzik anyagi körüket, és ennek a segítségével vissza is tudjuk állítani az eredeti szöveget.

A másik kontextustényező a *szófajta*. Az egyik szófajta tagjai szinte keresik egy másik szófajta tagjaival való kapcsolatukat. A határozószó keresi az igéjét, a melléknév a főnevét és így tovább. Könnyen el lehet képzelni egy olyan nyelvet, amelynek nincs is több kontextusi tényezője, mint az anyag és a szófajta. Viszont az is lehetséges, hogy egyes nyelvekben a szófajtat más tényezők fölsőlegessé tehetik. Ilyen tényezők ugyanis még a *sorrend* (szórend), a *zenei* (hangsúly, hanglejtés, tempo, szünet) és a *fonématis* (formaszók: prae- és postpositiók; formaszótagok: prae- és suffixumok stb.) *módosítók*.

Ezzel azután végére is értünk felsorolásunknak, mert az említettek kivül más kontextusi tényező — az eddig ismert nyelvek tanúsága szerint — nincsen.

A kontextus azonban nem az egyetlen nyelvi mező. Vannak esetek, amikor a nyelvi tény egészen vagy majdnem egészen kontextus nélkül jelenik meg, mégis kifogástalanul ellátja funkcióját. Ilyenkor is van mezeje, de ez nem a kontextus nyújtotta szimbolum mező. Két csoportját különböztethetjük meg ezeknek az eseteknek.

Az egyik az *empracticus* nevezések csoportja. A villamoson csak annyit mondunk a kalauznak: *Átszállót*. A színházi pénztárnál is elég, ha azt mondjuk: *Zsöllye hatodik sor*. A helyzet olyan, hogy nem kell teljes mondatot mondanunk, csak a többféle, de egyébként ismert lehetőség közül választunk egyet, és ezt egy szóval vagy szókapcsolattal is tudtára adhatjuk annak, akit illet. Az ilyen nevezések a mindennapi nyelvben rendkívül gyakoriak.

A nyelvészek közül igen sokan úgy okoskodtak, hogy ilyenkor mondattörédekkel van dolgunk, olyan szavakkal vagy szócsoportokkal, amelyek mondatból váltak ki, mert hisz még a helyüket is meg lehet állapítani egy teljes mondat keretében, ha megfelelően kiegészítjük őket (pl. *Kérek egy átszállót!*). Mit jelent azonban ez? Csak azt, hogy e szavak, illetőleg szócsoportok teljes mondatban is állhatnak, mint ahogy igen gyakran állanak is. Hogy teljes mondattá lehet kiegészíteni őket, nem bizonyít semmit, mert az ügyes nyelvi interpretátor a néma történéshez is tud szöveget keríteni. Ha a villamoson kezemet nyújtom a kalauz felé, ujjaim közt tartva a pénzt, akkor ez a néma mozdulat is azt „mondja“ a kalauznak: *Kérek egy jegyet*, pedig egy árva szót sem szóltam. Más azonban a mozdulat, és más a nyelvi kifejezés. Azt pedig egyáltalán nem lehet bizonyítani, hogy az *empracticus* nevezés

a hozzája gondolt mondatkeret nélkül nem működhet egyértelmű jelként a nyelvi érintkezésben.

Az ember beszélő, de nem fecsegő lény. Ahol egy diakritikus szójel a helyzetbe beágyazva félreérthetetlenül elegendő, ott nem keritünk köréje udvart más nyelvi tényekből. Hogy a színházpénztárnál megjelenő ember színházjegyet akar, az már abból is nyilvánvaló, hogy ott megjelenik, csak az a kérdés, hogy milyent. Ennek eldöntésére elég egy szócsoport, amely a többértelműséget kizárja. Kimondja és máris rendben van minden. Ezt nevezzük a nyelvi jelek *empracticus* használatának.

Más az eset, ha a kontextus nélküli szó fizikailag együtt szerepel azzal, amit megnevez, vagy amivel valamiféle vonatkozásban van. Ide tartoznak a *márkanevek* az árukon, *helynevek* a jelzőtáblákon, *könyv- és fejezetcímek*, *feliratok* stb. Ezek szintén állhatnak szövegben is, de ez most minket nem érdekel. Ha a borosüveg címkéjén ez áll: *Tokaji aszú*, akkor ez a szókapcsolat nem az esetleg köréje szerkeszthető kontextusból (*Ebben a palackban tokaji aszúbor van*) nyeri jelentését, hanem a *symphysicus* mezőből.

Az *empracticus* és *symphysicus* nevezésekkel tulajdonkép már át is tértünk a másik mezőre, amely a nyelvben a szimbolum mező (vö. szövegösszefüggés) mellett fontos szerepet játszik: a *mutató mezőre*. A nyelvben ugyanis kétféle mező van mindig és mindenütt: szimbolum mező és mutató mező. Ennek megfelelően a szavaknak is két nagy csoportja van: 1. *nevezőszók* — ezek szimbolumok, amelyek jelentésbeli kiegészülésüket a nyelvi szimbolum mezőből merítik (de vö. az *empracticus* és *symphysicus* nevezéseket); 2. *mutatószók* — ezek jeladások (Signale), amelyek jelentését a mutató mező tölti ki rendszerint.

Egyesek a mutatószókat tartják a nyelv legősibb szavainak, mások pedig a nevező funkcióval bírókat gondolják régebbieknak. A mutató elsőbbségét könnyű elképzelni, a baj csak ott van, hogy a nevezést nem lehet belőle levezetni. A mutató és nevezés ugyanis két egymástól független funkció.

Ha egy adott helyzetben azt mondom: *Ez a kalap az enyém*, akkor az *ez* csak akkor lesz teljes és határozott értelmű, ha mutató mozdulattal kísérem. A sötétben elhangzó *Hol vagy?* kérdésre valaki azt válaszolja: *Itt*. Ez a szó nem nevezi meg a helyet, ahol az illető áll, de a hangforrás felé fordulva kapunk egy irányt, amerre kereshetjük. Ilyenkor a hang éppolyan irányjelző, mint a nyíl az útjelző táblán. Bezárt ajtón kopogtatnak. Hangosan kiszólunk: *Ki az?* A válasz nagyon gyakran csak ennyi: *Én!* Az illető, aki ezt mondja, nem nevezi meg magát, arra számít azonban, hogy hangjának egyéni csengéséből is kitaláljuk, hogy ki jön. Hangjának egyéni színével mutat mintegy magára.

Az *én, itt, ez* ilyen esetekben tiszta mutatószók. Ezek nem olyanok, mint a nevezőszók. Nem jelentenek határozott valamit, jelentésük esetről-esetre változik a szerint, hogy milyen tartalommal tölti meg őket a körülöttük lévő mutató mező. A mutatószóknak ez a tulajdonsága okozta azt az ellenszenvet, amely irányukban támadt egyes filozófusoknál. Kerülni igyekeztek őket, sőt voltak olyanok is, akik kiirtásukat követelték. Érthetetlen ez az ellenszenv — mondja BÜHLER —, mert hol a törvény, amely azt parancsolja, hogy a nyelvi érintkezés csak nevezéssel történhet? Ilyenről nem tudunk, viszont azt tudjuk, hogy minden ismert nyelvben van mutatószó, legalább is olyan, mint az *ez*. A mindennapi nyelv természetesen többször használja őket, mint a tudományok nyelve, de ennek megvan a nyitja. A mutatószóknak az a szerepük, hogy irányítsák a beszéd-társat. Felhívják a figyelmet, segítik és megkönnyítik tájékozódását, tehát a beszéd-forgalom gyors és lehetőleg tévedésmentes lebonyolítását szolgálják. Akik azt szeretnék, hogy a mutatószók is olyanok legyenek, mint a nevezőszók, lehetetlent kívánnak. Nem lehet minden nyelvi jel szimbólum, a nyelvi érintkezésben jeladásokra is szükség van, és ezektől nem lehet ugyanazt követelni, amit a szimbólumoktól. A mutatószók jeladások: ez az eredeti funkciójuk.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a mutatószóknak más funkciójuk ne lehetne. Nevező funkciót is teljesíthetnek (vö. *én* mint névmás), mert hiszen e szók — a mellett, hogy jeladások — szimbólumok is. Az *én*-nek magában is van jelentése: jelenti a mindenkori beszélőt. Az ellenkező esetre is tudunk példát, arra, hogy a nevezőszók mutató funkciót látnak el. Az egyik indián nyelvben pl. a *fej* szó a. m. 'fölött', a *száj* 'szemben', a *láb* 'alatt' stb. Itt a fordítottja történt a pronomének keletkezésének: nem mutatószók lettek nevezőkké, hanem nevezőszók mutatókká. Ha nevet akarnánk adni nekik, talán *prodemonstrativum*-oknak nevezhetnők el őket.

Milyen mármost a nyelvi mutató? BÜHLER szerint a nyelvben háromféle mutató lehetséges: *valóságos, képzeleti és anaphoricus mutató*.

A *valóságos* mutatósnál érzékszerveink külső irányítása a lényeg. *Képzeleti* mutatósnál már lelki szemünk, lelki fülünk tájékoztatásáról van szó. Ilyenkor nem támaszkodhatunk a mutató mozdulatra, a hangforrás irányjelző szerepére vagy a hang egyéni tulajdonságaiból nyerhető útbaigazításra, mint a valóságos mutatósnál. Segítség azonban itt is van, amely lehetővé teszi a mutatószók működését. Gondoljunk az átképzés különféle lehetőségeire. Képzeletünkben át tudjuk helyezni magunkat a távollevőhöz (hasonlattal szólva: Mohamed elmegy a hegyhez), vagy a távollevőt képzeletileg magunkhoz közel hozhatjuk (a hegy Mohamedhez), de akár ezt csináljuk, akár azt, vagy a kettőt össze-

kötve, mindig be tudjuk állítani a képzelt tárgyat egy koordináta-rendszerbe, amely tájékozódásunkat megkönnyíti. S ha ez megtörténik, akkor a mutatószóknak már van mezejük, amely jelentésüket meghatározza.

A legérdekesebb nyelvi mutató az *anaphora*, amikor a beszédben vagy írásban az imént tárgyalt vagy mindjárt tárgyalandó dolgokra mutatók rá mutatószók segítségével. Ilyenkor a jeladó és jelvevő az alakuló szöveget egészen tekinti, amelynek részeire előre is, vissza is utalhat. Tehát megtörténik az a különleges eset, hogy a kontextus, vagyis a nyelvi szimbólum mező mutató mezővé válik. Ez a mutató mezővé vált kontextus nem egy új nyelvi mező, hanem csak a mutató mező egyik sajátos változata.

Mert — ismételjük — a nyelvben csak két mező van: szimbólum mező és mutató mező. Minden egyes nyelvi tény e kettőből meríti jelentésbeli kiegészülését, pongyolán szólva: a szövegösszefüggésből és a helyzetből.

* * *

Ha elfogadjuk, hogy különbség van a szó — amely a tárgyat megnevezi vagy mutatja — és a mező között, amely egy tényállást vázol föl, önkénytelenül is felmerül a kérdés, nincs-e még más megkülönböztetendő a nyelvben e kettőn kívül. A felelet: nincs. A szó és a mondat viszonya egyedülálló a nyelvben, azonban az egyikből is, másikkal is kiindulva érdekes jelenségekkel találkozhatunk. Az egyik oldalon — a szavakból kiindulva — foglalkozhatunk a fonémák kérdésével, a másik oldalon a mondatkapcsolatok kérdéséhez juthatunk el.

BÜHLER behatóan tárgyalja a fonémák kérdését, a fonétika és fonológia viszonyát, a szótag-elméleteket, de e részletek ismertetésére most nem térhetünk ki. Már úgyis hosszúra nyúlik beszámolóink, tehát csak a leglényegesebb pontokra szorítkozhatunk: a szó és a mondat problémáira.

A szavak terén — mint láttuk — különösen a nevező- és mutatószók elválasztását sürgeti BÜHLER. E két csoporton kívül azonban más szavak is vannak szerinte a nyelvben. Itt vannak az *indulatszók*. Ezek nem nevezőszók, és a mutatószók közé sem lehet őket besorolni. Az indulatszók csak az *empracticus* mezőben vannak igazán otthon. Azután itt vannak az *igen, nem-félék*, amelyek rendszerint mondatfunkciót végeznek. A nyelvészek ezeket is rendszeren a nevezőszók egyik vagy másik csoportjába szokták beosztani, pedig nyilván külön elbánást igényelnek.

Ami a nevezőszók fajait illeti, BÜHLERnek az a nézete, hogy ezt a kérdést a mezőértékek szempontjából kell tárgyalni. Az *amare* igénéll

rögtön két kérdés tolul ajkunkra: *ki? kit?* A scholasztikusok ezt úgy mondták, hogy az *amare* két konnotációt tartalmaz. A modern logika fogalmazásában azt mondjuk, hogy az *amare* mezejéhez két üres hely tartozik, amelyet nem tölthet be akármilyen, csak meghatározott fajtájú szó. Az *albus* melléknévnek csak egy üres helye van, és erre is csak bizonyos fajtájú szó kerülhet. A részleteket egy-egy nyelvben könnyen megállapíthatjuk, az általános kérdésre azonban, hogy milyen szófajták vannak egyáltalán, csak akkor tudunk majd válaszolni, ha megismerjük a szimbolum mezők összes lehetséges változatait a világ valamennyi nyelvében.

Ezek azonban megint csak részletek, a főkérdés: mi is hát a szó? MEILLET definíciójában („un mot est défini par l'association d'un sens donné à un ensemble donné de sons susceptible d'un emploi grammatical donné”) — BÜHLER szerint — minden együtt van, amire szükségünk lehet, csak pontosabban kell értelmeznünk a dolgokat. Az „emploi grammatical“-on a mezőképesség értendő, amelyről már szóltunk. Az „ensemble de sons“-nál csak fonémveretű hangsorokra szabad gondolnunk. Artikulálatlan kiáltások és olyan hangutánzó jellegű hangcsoportok, amelyek nem artikulált hangokból állanak, nem szavak. A szótagok ugyan fonémveretűek, de mivel nincs jelentésük, nem tekinthetők szavaknak. Az „association“-t pedig tévedések elkerülése végett el kell ejtenünk. A meghatározásban tehát két fontos mozzanatnak kell helyet kapnia, annak, hogy a szó fonémveretű, és hogy mezőképes. Az utóbbi egyúttal azt is magában foglalja, hogy a szó jel, és mint ilyen jelentéssel is bír. Tehát: *a szó fonémveretű mezőképes jele a nyelvnek.* Ez nemcsak az egyszerű szavakra áll, hanem az összetettekre is.

Az összetételek kérdése egyébként nagyon bonyolult probléma. A régi tanítást, amelyből az összetétel nevét is kapta, újabban többen kikezdték, főleg olyanok, akik a szó és a mondat éles elválaszthatóságát tagadják. Az újítók szerint az összetétel nem szó, hanem egy mondatrészlet, sőt gyakran egy mikromondat, beépítve egy nagyobb mondategységbe. A régi tanítást PAUL igyekezett megvédeni, és e tekintetben BÜHLER is PAUL-hoz csatlakozik. Utal arra, hogy az összetétel mindig *attributív* jellegű, legalább is a nyelv szempontjából, még akkor is, ha a beszéd *predikatív* szereppel ruházza is fel néha. Kétségtelen tény, hogy az összetételeken belül sokszor olyan mozzanatok jelentkeznek, amelyek szintaktikai jellegűek. Ha pl. egy cselekvő igéből és egy névszóból összetett szót csinálunk, akkor a névszó tárgyasetbe juthat (pl. *Schuhmacher*). Azonban az így előforduló tárgyasetnek semmi köze a mondatmező tárgyasetéhez: az összetételben akár birtokoset is állhatna helyette.

BÜHLER sorra veszi ezután az összetételek jelentési sajátosságait —

különösen érdekes az, amit az összetett szók összegfelettségéről (Übersummativität) és összegalattiságáról (Untersummativität) mond — majd áttér a szintaxisra és a mondatproblémára.

A szintaxis tekintetében BÜHLER az ú. n. negatív mondattani irány híve. Szerinte a grammatika olyan tudomány, amelynek csupán formákkal van dolga. A szintaxisban is csak a mondatformákkal és nem konkrét mondatokkal. A konkrét mondatok csak arra valók, hogy leolvashassuk róluk a tárgyalt vagy tárgyalandó formákat. Mindez természetesen következik BÜHLER mező-elméletéből, de nem jelenti azt, hogy a mondatprobléma elől kitérne. Nem, bátran belenyúl ebbe a darázs-fészekbe is, mégpedig ott, ahol a legbiztosabb kiindulás ígérkezik: RIESNÉL. BÜHLER jól látja a mondat meghatározásának nehézségeit, de arra is utal, hogy konkrét esetben mindenki tudja, mi a mondat. Néha persze nem olyan egyszerű a dolog. Egyesek ugyanis egy bizonyos összefüggésben kimondott *hm*-öt is hajlandók mondatnak tekinteni, mások viszont ragaszkodnak ahhoz, hogy a mondatnak kettős tagolásúnak kell lennie. RIES elveti a kéttagságot és csak a grammatikai formáltságához ragaszkodik, azután pedig megcsinálja mondattanát, mégpedig úgy, hogy a teljes mondat palotája köré egy sereg idegen telepeket telepít: mondatpótlókat, mondatföredékeket, mondatzókat stb. BÜHLER szerint ez helytelen. A mondatok tanát nem szabad a beszédnyelvészettől (linguistique de parole) egyik fejezetévé sülyeszteni. A nyelvi forgalomban sok minden szerepel, ami egyenértékűnek látszik és a funkció szempontjából egyenértékű is. Azonban aki ismeri a nyelvi tények empracticus és symphysicus használatát, az a mondat palotája körül elhelyezett idegen telepeket nyugodtan kiürítheti. Ezeket nem lehet és nem szabad a mondathoz mérni, még akkor sem, ha ezek a beszédben mondatfunkciót látnak is el. *A teljes mondat mindig egy zárt és betöltött szimbólum mező*: ez az az alap, amelyre a mondatok tanát építeni kell.

Ha a villamoson azt mondom: *Egyenes*, akkor ez az empracticus nevezés a helyzetből meríti értelmét. Viszont ha az újságban azt olvasom: *Forradalom Portugáliában*, akkor ennek a megértéséhez már nincs szükség a helyzet nyújtotta segítségre, legalább is nem oly mértékben, mint az előbb. Itt már csak egy függő vonatkozás van: az idő. Mivel újsághírről van szó, nyilvánvaló, hogy az idő az újság „most“-jára vonatkoztatva értendő. A *Kétszer kettő négy* már az időtől is független.

Ha e példákat nézzük, világosan láthatjuk, hogy az elsőtől a harmadik felé haladva egyre jobban elszakadunk a helyzettől. Ezt az elszakadást figyelve azt is észrevehetjük, hogy minél inkább gyengülnek a szálak, amelyek a kifejezést a helyzethez kötik, annál inkább érvényesül a nyelvi szimbólum mező hatása.

LEONARDO DA VINCI mondja valahol, hogy a festmény sokkal nagyobb önállósággal bír, mint a szobor. A szobornak alkalmas felállítási térre van szüksége és kedvező világítási viszonyokra. A szoborhoz tehát egy olyan mező tartozik, amely két tényezéből áll: térből és világításból. A festményénél más a helyzet. A festő mindkét tekintetben sokkal függetlenebb. Igaz, hogy a festőt ábrázoló eszközének sajátosságai korlátok közé szorítják. A vászon kétkiterjedésű, a harmadik kiterjedést tehát már nem tudja közvetlenül ábrázolni. Természetes fényhatásokra sem igen számíthat. Ezekből a korlátozásokból adódik azonban az ő nagy szabadsága a képzelt térben és a képzelt fényvilágban, mert azzal, hogy teret kénytelen csinálni a festményén, és fényforrásról is magának kell gondoskodnia, egyszerismind függetleníti magát a symphysicus mezőtől, amelytől a szobrász nem tud elszakadni.

Mit jelent azonban ez a függetlenség a másik oldalon? Fokozottabb megkötöttséget. A fényforrás helyét maga választja ki a festő, de ha egyszer már eldöntötte, hogy a fény jobbról balra világítja meg a képet, akkor a festmény minden fény- és árnyértékét ennek kell alárendelnie. Mert csak azok a sötétebb foltok fognak árnyként hatni, amelyek a fényforrás helyzetéhez igazodnak. Amilyen mértékben függetlenedtek tehát a fény- és árnyértékek a symphysicus mezőtől, ugyanolyan mértékben váltak függővé egy másik rendben: a festmény szimbolum mezejében.

Ugyanígy a nyelvnél. Amilyen mértékben függetlenednek a kifejezések a helyzettől, ugyanolyan mértékben erősödik a szimbolum mező hatása. Azonban — és ez nagyon fontos megállapítása BÜHLERnek — bármily nagymérvű legyen is az elszakadás a helyzettől, sohasem teljes: minden mondatban van valami mutató mozzanat, még a logika tiszta fogalmi mondataiban is.

A mondatkapcsolatok (parataxis, hypotaxis) tárgyalása zárja be aztán a könyvet.

* * *

BÜHLER nem nyelvész, de bármely részletkérdéshez szól is hozzá, mindenütt a legjobb anyagra támaszkodik. A nyelvészeti irodalom legmaibb eredményeihez kapcsolódik mondanivalóival, és ez mindig hasznára van, mert megmenti őt az empiria-hiány okozta tévedésektől. A megbízható anyagra rávetíti tiszta szempontjait, és ha nem is minden kérdésben vezet el a döntő igen-ig vagy nem-ig, mindig érezzük, hogy ilyen biztos kézzel csak filozófus tud elemezni és megkülönböztetni.

Könyvének első része, amely a négy alapelvet tárgyalja, már régebről ismeretes. Annakidején a *Kant Studien*-ben jelent meg ez a

rész („Axiomatik der Sprachwissenschaften“), és mostani szövege csak stiláris tekintetben tér el az első fogalmazástól.

Az organon-modell igazolását BÜHLER ugyan csak a harmadik könyvre igéri, de minden igazolástól függetlenül is könnyen belátható, hogy a modell helyesen van felállítva. A második elv maga is ezt a felállítást követeli, az pedig, hogy a nyelvi jelenségek jeltermészetűek, a mai nyelvészet legáltalánosabban elfogadott tételei közé tartozik. A harmadik elvnél említett négyesség elméletileg nagyon érdekes, de a nyelven és beszéden belül megcsinált megkülönböztetések legalább egyelőre nem látszanak olyan elemi fontosságúaknak, mint a nyelv és beszéd megkülönböztetése.

A negyedik elv, amely a nyelv kétosztályos berendezkedését tanítja, áthatja az egész munkát. A nevező- és mutatószók különválasztása a szótanra vonatkozólag alapvető fontosságú. Ugyanilyen jelentős vagy tán még jelentősebb a szimbolum és mutató mezők elkülönítése is. A kettő közül különösen a mutató mező kérdése van minden oldalról megvilágítva. A szimbolum mező már mostohább elbánásban részesült. Főleg a minket oly közelről érdeklő nominális mondatok szimbolum mezejét nem látjuk elég világosan. Ha lehet valamit kifogásolnunk e rendkívüli tudással megírt, páratlanul gazdag munkában, akkor talán ezt az egyet említhetjük csak. De remélhetőleg a harmadik könyv pótolni fogja a mulasztottakat.

LAZICZIUS GYULA.

II.

Kořinek, J. M.: Studie z oblasti onomatopoeje. *Přspěvek k otázce indoevropského ablatu.* A prágai Károly-egyetem kiadványsorozatának XXXVI. kötete. Prága, 1934.

A szerző szerint az interjekciókat nem szabad kirekeszteni a nyelvi vizsgálatokból. Bár az artikulált hangalakú interjekciókat nem lehet mindig határozottan elkülöníteni a nem artikuláltaktól, olyankor azonban, amikor a nyelvi jelleg kétségtelenül megállapítható, feltétlenül helye van a nyelvi vizsgálatnak.

Az interjekciókat azonban nem is szabad úgy kezelni, mint a „normális“ nyelvi tényeket, mert synchronikusan és diachronikusan is másképp viselkednek, mint a többi szavak.

Ha a mai nyelvállapotot nézzük, megállapíthatjuk, hogy az interjekciónak minden nyelvben igen gyakran különleges hangalakjuk van. Olyan elemek és elemkapcsolatok jelentkeznek bennük, amelyek egyébként csak ritkán vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Ez érthető is, hisz az interjekciók kifejezősége nem kis mértékben függ a bennük

előforduló fonikus elemektől: minél szokatlanabb, minél ritkább az illető elem vagy elemkapcsolat, annál erősebb az expresszív hatás.

Korábban is így lehetett ez, mégpedig nemcsak a történeti korokban, hanem valószínűleg a történetelőttiekben is. Adatunk még a történeti korokra sem igen van, mert ha a ma és a közelmúlt ontja is az interjekciós anyagot, minél messzebbre megyünk vissza az időben, annál inkább gyérül az adat, s így csak feltételezésekre szorítkozhatunk.

A synchronikus különállásnak következménye, hogy az interjekciók hangtörténetileg is eltérőleg viselkednek. Nem vesznek részt a „normális“ hangfejlődésben, vagy nem úgy hajtják végre a hangváltásokat, mint ahogy a többi szavak alapján várnók. Lehetséges azonban az is, hogy a synchronikus különállás éppen a szabályoktól eltérő hangfejlődés következménye.

Mindez elvileg rendben volna, kérdés, mire akarjuk felhasználni ezt az elgondolást? KÖRÍNEK azt szeretné, ha az interjekciók különleges viselkedését szófejtéseinknél is figyelembe vennék. Ha tehát egy olyan hangutánzó vagy hangfestő szó kerül elénk, amely interjekciós eredetű, akkor ne nagyon firtassuk, miért nem szabályos a hangalakja, hanem elégedjünk meg a törvényenkívüliségre való hivatkozással, a szót pedig nyugodtan kebelezzük be etimológiánkba. A germ. *klingslang*-tövet pl. holmi hangtani nehézségek miatt ne válasszuk el a gör. *κλαγγ-*, lat. *clang*-tól. Vagy itt van az idg. *bū(k)*-tő, amely eredetileg interjekció lehetett. Evvel ne csak az ói. *buk-kāra-h* 'Brüllen des Löwen', av. *buxti* 'Heulen', újperzsa *bum* 'Eule', gör. βύας, βύξα 'Uhu', βύζειν 'wie ein Uhu schreien', βύχτης 'heulend', lat. *būbo* 'Uhu', *būbilare* 'bu bu schreien', *būteo* 'eine Falkenart', lit. *būblỹs* 'Rohrdommel', *būb(au)ti* 'dampf brüllen' szavakat kapcsoljuk össze, hanem az egyh. szl. *bučati* 'dröhnen', or. *bukatb*, *buchatb* 'stossen, schlagen, dass es schallt', szerb *būkati* 'brüllen', bolg. *buh* 'Eule' szavakat is, bár ezek *u*-ja alapnyelvi kettőshangra utal. A szerző úgy gondolja a dolgot, hogy e szláv szavak az interjekciós eredetű szavak törvényenkívülisége folytán nem hajtották végre az idg *u*, *ū* > szláv *z*, *y* változást, hanem megőrizték az alapnyelvi monoftongust mind a mai napig. Hasonlóan magyarázza az ugyan-csak idevont őrm. *buč* 'Eule' zöngés szókezdetét és az ó-svéd *bōla* 'brüllen' egészen szabálytalan hangalakját is.

Aki ilyen állításokat kockáztat meg, az nem lehet tisztában azzal, hogy mit is mond voltaképp. Hisz csak meg kell nézni ezt az állítólag genetikusan összetartozó szócsaládot, a hangtanilag kifogásolható alakok elhagyásával: a meglehetősen laza jelentési hasonlóságon kívül csak egy vékonyka szál tartja össze az egészet, az, hogy a *tó* vagy *tőtöredék* első két eleme szabályos megfelelést mutat. Aki még ezt a szálát is el akarja szakítani, az az összehasonlító nyelvészet legféltettebben

őrzött zsilipjét tépi föl avatatlan kezével, hogy önkényes feltevéseit zúdítsa ránk!

Kořínek mintegy 60—70 ilyen etimológiát csinál, és azután áttér az ablautra, mert ide akar kilyukadni. Szerinte a mennyiségi ablaut és az erősségi hangsúly összefüggése az idg. alapnyelvben nem volt olyan erős, hogy a hangsúlyos szótagokban minden teljes magánhangzó megmaradt vagy megnyúlt volna, a hangsúlytalanokban pedig mindig mennyiségi csökkenés vagy eltűnés következett volna be. Különösen az interjekcióknál lehetnek e tekintetben is eltérések. Az ő viszonyuk a hangsúlyhoz már a protoindogermán korban is más lehetett, mint a többi szavaké, s így az ablaut is máskép érvényesülhetett náluk.

Ide már nem is követjük a szerzőt. Ahol feltevések mindig csak újabb feltevéseket szülnek, ott nincs keresnivalónk. Az egyetlen konkrétum, amely az egész elmefuttatást elindítja, az, hogy az interjekcióknak synchronikusan különleges helyzetük van. Hogy ez a különállás történetileg miképp érvényesül, azt előbb gondosan meg kellene vizsgálni. De ha a vizsgálat kiderítené is, hogy az interjekciók és az interjekciós eredetű szavak tényleg másképp fejlődnek, mint a nem interjekciós eredetűek, még akkor sem lenne szabad a „szabályos“ hangfejlődéstől való eltérésüket magyarázó elvvé avatni. Akkor is minden egyes esetet külön kellene kezelniünk, és őrizkedniünk kellene minden messzebbvezető következtetéstől.

Kořínek nem ezt csinálja, hanem dogmává emeli a nem is bizonyított, a történeti adatok hiányossága folytán aligha is bizonyítható törvényenkívüliséget, és ezzel elköveti a legsúlyosabb módszertani hibát, amelyet összehasonlító nyelvész egyáltalán elkövethet.

Őszintén szólva nem is rajta csodálkozunk, hanem a prágai cseh egyetem kitűnő indogermanistáján, Hujeren, aki ezt a könyvet kinyomatásra elfogadta. Az a csekélyke haszon, amely az interjekciókra vonatkozó irodalom összehordásából ered, semmiképp sem igazolja ennek az alapjában elhibázott munkának a megjelentetését.

LAZICZIUS GYULA.

III.

Jelentés Pápay József osztják nyelvi irodalmi hagyatékáról.
A finnugor tudományok pótolhatatlan kárára 1931. június 10-én megdöbbentő hirtelenséggel elhunyt kiváló társunk, PÁPAY JÓZSEF osztják nyelvi irodalmi hagyatékát a M. T. Akadémia elnökségének és a Nyelvtudományi Bizottságnak megbízásából átvizsgálván, bátor vagyok kegyeletes érdeklődéssel és nagy ügyszeretettel végzett leltározó munkám főbb megállapításairól a következő jelentést előterjeszteni.

A M. T. Akadémiának megvételre és közzétételre följánlott hagyaték 25 tele irt füzetből illetőleg kézirati kötetből és 4 darab szótári cédulát tartalmazó dobozból áll.

A hagyatékban :

1. északi-osztják szövegek,
2. északi-osztják nyelvi és tárgyi magyarázatok,
3. északi-osztják szógyűjtemény,
4. északi-osztják nyelvtani anyag és
5. vegyes följegyzések találhatók.

1. Szövegek.

A hagyatékknak terjedelem és tudományos érték tekintetében messze kimagasló zömét az északi-osztjakság területéről való népköltési szövegek alkotják. E szöveganyagot két csoportra kell különítenünk : egyik csoportba soroljuk a REGULTól gyűjtött és PÁPAY JÓZSEFTŐL jórészt földölgozott osztják énekeket, másikba pedig PÁPAYnak az 1898—99. évi Ob-vidéki tanulmányútjáról hozott saját gyűjtéseit.

A) *Regulyana.*

Ismeretes, hogy a halhatatlan emlékü úttörő, REGULY hagyatékában egyebek közt 120 kézirati ívnyi osztják szöveggyűjtemény is maradt, amely egy félszázadon át megfejthetetlennek látszott; azt is tudjuk és mindenkor büszkén hangsúlyozzuk, hogy PÁPAY JÓZSEFnek osztjákföldi tanulmányútján sikerült megtalálnia, helyesebben : hosszas fáradozások, szenvedések árán megszereznie a rejtelmes kincsesláda kulcsát. A megfejtés : a pontos átírás és lefordítás munkáját ott künn, Obdorszkban kezdte (1899. januárjában) és itthon folytatta Pápay. REGULY osztják szövegeinek kb. 1/5 részét — pontosan 25 kézirati ívet — az 1905-ben megjelent *Osztják Népköltési Gyűjteményben* tette közzé. A hátralevő részről (95 kézirati ív) eddigelé annyit tudunk, hogy szintén meg van fejtve és jórészt sajtóra kész állapotban várja a kiadás sorát. — A hagyaték átvizsgálásakor örömmel állapítottam meg, hogy értesülésünk lényegében helyes volt és REGULYnak majdnem 100 éve hozzáférhetetlen osztják anyaga PÁPAY meghálálhatatlan érdeméből kisebb-nagyobb hiányosságokkal a tudomány közkincsévé tehető.

REGULY egyes osztják énekeit a következő állapotban találtam :

1. *Puling aut eri. Nating jach är = Pulşy-awet är. Nätşy-jǵǵ är* 'Obdorszki ének. A Nadym folyó melletti nép éneke'. — 1378 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában található : a) REGULY 16 kézirati

- ívnyi szövegének másolata (XVII. 1—29)¹⁾; *b—c*) PÁPAY fonétikai átírása és a szöveg magyar fordítása (XVII. 1—86). — Az ének nyomdába adható állapotban van.
2. **Leu gudob ar** = *Ley-kutap ar* 'Szoszvaközépi ének' (vogul címe: *Tajt kvätyl eri = Ta'it-kwoŋl eri*). — 2430 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában található: *a*) REGULY 19 kézirati ívnyi szövegének másolata (XVIII. 1—76); *b*) PÁPAY fordítása a szövegnek kb. $\frac{2}{3}$ részéről, fogalmazványban, hézagosan (XVIII. 1—54). — A fonétikai átírás teljesen hiányzik.
3. **Sames vās ar** = *Saməs-vaš ar* 'Szamesz várának éneke' (vogul címe: *Assjäch äter eri = Ās-jāχ āter eri* 'Az obi nép fejedelmének éneke'). — 1570 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában található: *a*) REGULY 12 kézirati ívnyi szövegének másolata (XX. 1—49); *b*) PÁPAY fogalmazványszerű fordítása (XX. 1—49). — A fonétikai átírás teljesen hiányzik.
4. **Uort ar. Sarnyu uort arl** = *Uört ar. Sārni uört aral* 'A Fejedelem éneke. Az Arany-Fejedelem éneke' (vogul címe: *Ater eri = Āter eri*). — 1338 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában található: *a*) REGULY 10 kézirati ívnyi szövegének másolata (XXII. 1—43); *b*) PÁPAY fordítása fogalmazványban, vége felé hézagosan (XXII. 1—44); *c*) fonétikai átírás az 1—657. sorhoz (u. o.). — A 658—1338. sorhoz nincs fonétikai átírás.
5. **Jeli us eri** = *jelü-uaš ar* 'Jeli város éneke'. — 2795 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában (XIX. 1—64) található: *a*) REGULY 18 kézirati ívnyi szövegének másolata; *b*) PÁPAY fonétikai átírása és *c*) PÁPAY magyar fordítása. — Az ének nyomdába adható állapotban van.
6. **Ass pogol eri** = *Ās-pōγäl ar* 'Ob-falvi ének.' — 1071 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában található: *a*) REGULY 7 kézirati ívnyi eredeti kézírata; *b—c*) PÁPAY fonétikai átírása és magyar fordítása (XV. 12—69; ugyanez letisztázva számozatlan ívlapokon a XXIII. k.-ben). — REGULY eredeti kéziratának lemásolása után nyomdába adható.
7. **Urt enmem arl** = *Uört enmem aral* 'A Fejedelemhős fölnövekedésének éneke' (vogul címe: *Āter jānimem eriä = Āter jānimem eryä*). — 966 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában (XXI. k.) található: *a*) REGULY 8 kézirati ívnyi szövegének másolata; *b*) PÁPAY magyar fordítása fogalmazványban. — A szöveg fonétikai átírása hiányzik.
8. **Jeming Ass mui ar** = *jeməγ äs-möyi ar* 'A szentséges Ob görbületének éneke'. — 541 soros hősi ének. — PÁPAY hagyatékában talál-

¹⁾ A zárójelbe foglalt római szám PÁPAY kézirat-kötetét, az arab szám pedig a kötet lapját jelöli.

ható: a) REGULY 3 kézirati ívnyi szövegének eredetije; b—c) PÁPAY fordítása és fonétikai átírása (XV. 70—97; az 1—369. vesszor letisztázva számozatlan ívlapokon a XXIV. k.-ben is). — REGULY eredeti kéziratának lemásolása után nyomdába adható.

Amint ebből a részletes leírásból kitűnik, a REGULY-féle osztják hősi énekek közül egyeseket Pápay teljesen földolgozott, nyomdába adható alakban hagyott hátra, másoknál azonban részben pótolható, részben pótolhatatlan hiányok is vannak. Nem okoz majd különösen nagyobb munkát a kiadás gondozójának, hogy vesszorokra tördelve másolatot készítsen 2 ének REGULY-féle eredeti lejegyzéséről, ellenben szerény véleményem szerint senki sem vállalkozhatik arra, hogy a fordítás hézagait kitöltse és több terjedelmes ének teljesen vagy részben hiányzó pontosabb fonétikai átírását elvégezze. Meg vagyok azonban győződve, hogy a szövegeket mostani hiányos földolgozásukban is ki lehet, sőt ki kell adni, mert nyelv- és néptudományunk megbecsülhetetlen új forrást nyer bennük.

Számításom szerint a 12,089 sornyi REGULY-féle szöveganyag PÁPAY fordításával és átírásával együtt a VöNGy. IV. kötetének beosztása és szedéstükre szerint kb. 526 nyomtatott lapra terjed.

B) Pápay saját szövegei.

PÁPAY JÓZSEF eredeti szöveggyűjteménye meglepően nagy terjedelmű s anyag meg műfaj tekintetében is rendkívül változatos. Vannak nagy számban hosszabb (2000 soros) és rövidebb verses hősi énekek, énektörödékek, azután regék, mesék, istenidézõ igék, esküminták, találós kérdések, gyermekjátékok és versikék.

A szöveggyűjtemény legfontosabb darabjai — a sorszámozott kéziratkötetek rendjében haladva — a következők:

1. *lõrg-âyat iõyât âr* 'A bálványhegyfoki utolsó ének' (II. 81—85¹⁾; hősi ének-törödékek;
2. *lâr-yâs âr* 'Az áradvány-város éneke' (II. 85—96); hősi ének-törödékek;
3. *nâdary-iâx âr* 'A Nadym-melléki nép éneke' (II. 134—259 + III. 260—300); hősi ének-törödékek prózában;
4. *lâr-yâs âr* 'Az áradvány-város éneke' (III. 302—446); hősi ének-törödékek prózában;
5. *têk-âr* 'Tékfalvi ének' (III. 447—456); 180 sornyi hősi ének-törödékek;
6. *âs-mõyû iâx* 'Az Ob hajlásánál lakó nép' (III. 457—472); hősi ének-törödékek;

¹⁾ Az ének címe után zárójelbe foglalt római szám a kézirat-kötetet, az arab szám a kötet lapját jelöli.

7. *lörög-āyat* ár I. 'Bálványhegyfoki ének' (IV. 1—56); 1085 soros hősi ének;
8. *lörög-āyat* ár II. 'Bálványhegyfoki ének' (IV. 57—79 + V. 80—139); 1602 soros hősi ének;
9. *iðy'k-uāzəy iāχ* ár 'A jégvárosi nép éneke' (V. 140—178 + VI. 179—213); 1349 soros hősi ének;
10. *ppl-uās* ár 'A magasvári nép éneke' (VI. 214—271 + VII. 272—318); 2082 soros hősi ének;
11. *nādey-iāχ*-ár I. 'A Nadym folyó vidéki nép éneke' (VII. 319—350); 637 sornyi hősi ének-töredék;
12. *nādey-iāχ*-ár II. 'A Nadym folyó vidéki nép éneke' (VII. 351—370 + VIII. 371—403); 1112 soros hősi ének;
13. *lörög-āyat* ár III. 'Bálványhegyfoki ének' (VIII. 404—469 + IX. 470—512); 2219 soros hősi ének;
14. *törəm lābat iāy* 'Az isten hét fia' (X. 46—64); regetöredék;
15. *pājaldī rus-igī iāχ* 'Az orosz kovács fia' (X. 65—69); mesetöredék;
16. *lörög-āyat-ivl* ár *mās sirnā* 'A bálványhegyfoki ének rege gyanánt' (X. 69—70);
17. *A bálványhegyfoki hőst a szárnyas állat elragadja* (X. 71—78); regealakban;
18. *A föld keletkezésének regéje* (X. 78—80);
19. *Az aranyos madár* (X. 81—88); mesetöredék;
20. 6 kisebb hősi ének-töredék részben versben, részben prózában (X. 88—110);
21. *səmli-pālli mēy'k-igi* 'A vak-süket *mēy'k-öreg*' (X. 168—181); rege;
22. *sāyār-iməyən—öχsār-iməyən* 'Nyúl-asszony és Róka-asszony' (X. 181—191);
23. *āšnəy-igi* 'Medvés-öreg' (X. 192—197);
24. *Az osztják ember és a halott* (X. 198—205);
25. *Tok-öreg* (X. 205—206);
26. *A regebéli ember a hallábú jávort letertti* (X. 207—208);
27. *nādey-iāχ pönəm löm* 'A Nadym-vidéki nép elrejtett kincse' (X. 208—209);
28. *Az asszony-unokától a városi-falusi öreg városbéli népe rászédetett* (X. 210—227);
29. *A leánykérés és házasság* (X. 228—243);
30. *Az obfalvi nép ősei* (X. 243—247);
31. *A tetovált kezű rénbikás szamojéd úrasszony* (X. 247—251);
32. *Esküformák* (X. 252—254);
33. *Találós mesék* (X. 254—257);
34. *Mesetöredék az aranyos csukáról* (X. 257—264);
35. *A Boszorkány* című mese obfalvi nyelvjárásban (X. 264—265);

36. Gyermekjátékok és versikék (X. 269—271);
 37. Istenidéző igék (X. 274—276);
 38. Az Aranyos Fejedelem idéző igéje (X. 276—278);
 39. *pázat-mese* (X. 287—288);
 40. *tékay igi ár* 'A Ték-falvi öreg éneke' (XI. 1—78 + XII. 79—112);
 1843 soros hősi ének;
 41. *užay key šugadam ár* 'A lyukas kőszikla áttörésének éneke' (XII.
 112—155 + XIII. 156—178); 1172 soros hősi ének;
 42. Rövidebb vogul szövegek osztják fordítása (XVI, 112—119).

A PÁPAY eredeti gyűjtéséből származó szövegek kiadása éppoly kívánatos, sőt elengedhetetlen, mint a RĚGULY-féle énekeké. Sajtó alá rendezésük jóval egyszerűbb feladat lesz, mert a szöveg is, túlnyomórészt a fordítás is lemásolható jó állapotban van.

PÁPAY eredeti szövegeinek nyomtatásban várható terjedelméről nehéz volna pontos számadatokat adni, mert a szövegek nagyon különböző alakú és nagyságú füzetlapokra vannak írva. Hozzávetőleges becslésem szerint 683 nyomtatott lapra számíthatunk.

A RĚGULY-féle szöveg-hagyatékot és a PÁPAY gyűjtötte szövegeket együttesen kb. 1210 nyomtatott lapra becsülöm.

2. Nyelvi és tárgyi magyarázatok.

A szövegek megértését, helyes értelmezését megkönnyítő nyelvi és tárgyi magyarázatok, aminőkkel pl. a MUNKÁCSI-féle VOGNGY. első két kötete elkényeztetett bennünket, feltűnően kis terjedelemben és jobbára rendezetlenül szétszórta akadnak csak PÁPAY osztják hagyatékában. Szöveghez tapadó magyarázat voltaképpen csak az ONGY-ben már közzétett *megrontás ellen való ígézet*hez, az ugyanott kiadott *Bálványhegyfoki ének*hez, a még kiadatlan *Polam-töröm ár*-hoz, az *Aranyos fejedelem idéző igéjéhez* és a *Nadym folyó melletti nép énekéhez* található. Ez a csekélység is inkább néhány párhuzamos hely vagy szöveg-változat idézésére és lefordítására szorítkozik.

Ellenben tárgyi és frazeológiai szempontból is nagyon értékesek a hagyatékban tekintélyes számban előkerülő s a szövegtől jórészt teljesen független néprajzi apróságok, terminológiák; ilyenek pl.: mérték-, hónap-, csillag-, testrészt-, madár-, hal-, bogó- és rokonsági nevek, a narának és részeinek, a rénfogatnak, a rénszarvasnak, a menyét- stb. fogó csapdáknak, a nyári és téli halászat módjának, eszközeinek leírása, a gyermek születésekor követendő rituális szokásoknak, az esküvés mikéntjének, a halotti szertartásnak stb. ismertetése. A hagyatékban főleg az I, II. és X. számú füzetében találunk ilyeneket.

3. Szógyűjtemény.

PÁPAY JÓZSEF az *Északi-osztják nyelvtanulmányoknak* 1911-ben írt előszavát így fejezi be: „A szövegek olvasását és helyes megértését nagyban megkönnyíti majd a készülőfélben levő osztják szójegyzék, mely nemsokára szintén sajtó alá kerül.“ Ez az ígéret ígéret maradt ugyan, azonban a hagyatékban található 4 darab cédulával megtömött doboz tanúsága szerint PÁPAY komolyan készült egy északi-osztják szótár kiadására. — A gyűjtemény átvizsgálása másról is meggyőzött: arról t. i., hogy a 23 éve várt munka elkészültétől, sajnos, ma is bizonytalan messzeségben vagyunk.

PÁPAY szótári anyaga a már kiadott és a még kéziratban levő szövegek, magyarázatok, leírások és nyelvtani jegyzetek kicédulázásából gyűlt össze. Igen nagy, szinte végzetes hiba, hogy számos esetben nem lehet pontosan megállapítani, a szövegeknek milyen része és milyen mértékben van szótárszerűen földolgozva, s milyen részek teljesen érintetlenek. Általában PÁPAY a szövegekben piros ceruzával meg szokta jelölni a kijegyzett szót, szólást, de ez a jelölés nem megnyugtatóan következetes: akadnak a szövegekben kicédulázottnak jelölt szavak, amelyeknek nem találok nyomát a gyűjteményben, és fordítva: talál az ember a dobozokban szótári cédulát olyan szavakról, amelyek a szövegben jelöletlen maradtak. — Zavarólag hat az is, hogy nagyon sok szóadaton nincs föltüntetve a forrás, hogy továbbá a szavak zöme csupán a szövegben előforduló alakban és alkalmi jelentésben van kiírva.

A szótári cédulák számát kb. 15 ezerre becsülöm, megjegyezve, hogy sok szó változatlan alakban és azonos jelentésben többször is ki van jegyezve.

A szógyűjteményről összefoglalóan azt kell tehát jelentenem, hogy jelenlegi formájában hézagos és földolgozatlan nyers anyagalmaz, amelynek lelkiismeretes ellenőrzése és kiegészítése — ha nem is emberfölötti, de legalább akkora munkát kívánna, mint a gyűjteményt egészen figyelmen kívül hagyó új szótározás.

4. Nyelvtani anyag.

A hagyatékban 3 helyen találunk külön is megemlíthető nyelvtani anyagot. Legterjedelmesebb és legfontosabb a 16. számú füzetben „A Vogulka folyó felső folyásánál beszélt osztják nyelvjárás“ című 112 kézirati lapnyi példagyűjtemény. Pédagyűjteményt mondok, mert rendszeres nyelvtannak vagy szigorúbb értelemben vett nyelvjárás tanulmányának nem nevezhetjük. Létrejötté külső körülményei világosan elárulják a dolgozat sajtóságos jellemét: tárgykörét, erőnyeit és fogyatkozásait. PÁPAY t. i. egy a Vogulka felső folyása vidékéről való, vogulul-

osztjákul egyaránt jól beszélő nyelvmestere segítségével osztjákra írta át a MUNKÁCSI-féle *Vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertelve északi-vogul részét*. Majdnem változatlanul megmaradt MUNKÁCSI beosztása (viszonyragok, birtokos személyragozás, névmások, határozók, igeragozás, igenevek, változótöví igék), s csak a vogul példákat, paradigmákat fordította le vagy helyettesítette osztjakkal PÁPAY. — Az ilyen eljárásnak kétségtelenül nagyon érdekes, néha meglepően tanulságos eredményei is lehetnek, de egyoldalú kötöttségénél fogva sok súlyos veszéllyel jár: arra semmiesetre sem szokott alkalmas lenni, hogy valamely nyelvről vagy nyelvjárásról egységes, önmagáért való, hű képet adjon.

Ezen a különleges kísérleten kívül még az 1. és a 26. sz. füzetben találunk 16 ill. 5 kéziratos lapnyi nyelvtani adalékot az Obdorszk vidéki osztják nyelvjárás birtokos személyragozásáról, névmásairól és viszonyzóiról.

5. Vegyes följegyzések.

Itt-ott, főleg a 10. és a 2. sz. füzetben úti naplótöredékek, osztják vonatkozású orosz levéltári másolatok, vegyes tárgyú följegyzések is akadnak. E rövid s általában csekélyebb igényű darabok közül — megítélésem szerint — azok a legbecsesebbek, amelyek szépszámú régibb és újabkori pogány osztják neveket tartalmaznak.

* * *

Amidőn a PÁPAY JÓZSEF osztják nyelvi irodalmi hagyatékáról készített leltárom főbb eredményeinek vázolását befejezem, legyen szabad megbízásom keretein s tán jogomon túlmenőleg arra kérem a T. Nyelvtudományi Bizottságot: kegyeskedjék a nagyértékű anyagnak, elsősorban a szövegeknek minél előbbi kiadását szorgalmazni. Fölösleges volna e helyütt bizonyítgatnom, mennyire tudományos érdekünk és becsületbeli kötelességünk REGULY és PÁPAY kincseinek közzététele.

Budapest, 1933. január 8.

ZSIRAI MIKLÓS.

IV.

Északi-osztják medveénekek. Adalékok az obi-ugor népek medvekultuszához. — Saját gyűjtése és REGULY ANTAL hagyományai alapján feldolgozta PÁPAY JÓZSEF r. tag. PÁPAY JÓZSEF nyelvészeti hagyatékából sajtó alá rendezte DR. FAZEKAS JENŐ. — A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai V. kötet, 9. füzet. — 1934. LII + 142 l.

A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság nemcsak kegyeleti kötelességet teljesített, hanem a tudománynak is értékes szolgálatot tett, amikor az idő előtt elhunyt kiváló tagja, PÁPAY JÓZSEF hagyat-

tékából kiadatta az *Északi-osztják medveénekek* című kötetet. Becses friss anyaghoz juttatja ez a kiadvány a finnugor nyelvészeket s ezenkívül egy jellegzetes ősi kultusz vizsgálatát is jelentékenyen előmozdítja.

Az anyagot 1898—99. évi osztjáföldi tanulmányútján PÁPAY JÓZSEF gyűjtötte, ő dolgozta föl is, a kiadás örömétől azonban megfosztotta a végzet. A munka sajtó alá rendezése már tanítványára, FAZEKAS JENŐ doktorra hárult, aki — örömmel állapíthatjuk meg — nagy szeretettel és szakértelemmel látta el a kényes föladatot.

Bevezetésként PÁPAY JÓZSEF "nyelvészeti hagyatékát" ismerteti FAZEKAS. A cím kevesebbet mond a kellesténél: nemcsak az árván maradt gyűjteményről készített a szerző igen tüzetes és gondos leltárt, hanem PÁPAY beszámolójának és levelezésének fölhasználásával a gyűjtések történetéről és a földolgozás körülményeiről is kimerítő tájékoztatást nyújt, sőt a nagyérdemű magyar kutató jelentőségét, emberi és tudós egyénisége képét is igyekszik megrajzolni. A lelkes dolgozaton visszatükröződik az a tisztelet és szeretet, amelyet PÁPAYnak környezetében, munkatársaiban és tanítványaiban sikerült fölbresztenie. Bízvást állíthatjuk, hogy FAZEKASnak kegyeletes érzésektől sugallt, de tárgyilagosságra törekvő kimerítő tanulmányát nem hagyhatják figyelmen kívül mindazok, akik PÁPAY tudományos pályájával, az osztják kutatások viszontagságaival, általában a finnugor nyelvhasonlítás történetének újabb szakaszával kívánnak megismerkedni.

FAZEKAS bevezető tanulmánya után PÁPAY JÓZSEFnek az obi-ugor népek medvekultuszáról írt dolgozata következik. Vázolja ez a tanulmány a kérdés régi irodalmát,¹⁾ fölsorolja a rendelkezésünkre álló osztják medveénekeket, ismerteti a szent állat eredetéről szóló osztják mítosz-változatokat, leírja a medveünnepi szertartásokat, a medveeskü szokását, szól a medveénekek sajtóságos műnyelvéről valamint a medvekultusz elterjedtségéről és ősi voltáról. A népszerű tájékoztatásnak illetőleg összefoglalásnak szánt dolgozat egyes részei, kivált természetesen az osztják anyaghoz fűzött fejtegetések számottevő mértékben kiegészítik korábbi ismereteinket és alkalmas alapot nyújtanak a további kutatásoknak is.

A kiadványnak terjedelmüknél és jelentőségüknél fogva az északi-osztják medveének-szövegek alkotják a törzsét. PÁPAY gyűjtéséből négy ének és két eskümese, REGULY hagyatékából pedig a *sá Bar-fejedelemnő anyám éneke* van közölve, ez utóbbi REGULY eredeti följegyzése szerint és PÁPAY pontosabb fonétikai átírásában is. Az osztják szöveghez PÁPAY magyar fordítása, továbbá tárgyi és nyelvi magyarázatok csatlakoznak.

¹⁾ Az obi-ugor néptudomány és történet egyik legfontosabb forrásművének szerzőjét, NOVICKIJ GERGELYT (Григорій) tévesen GYÖRNYEK emlegeti. Az elnézés MUNKÁCSITól ered (VogNGy. I. k. XCII. 1.).

A szövegek egytől-egyig becsesek, s nyilvánvaló, hogy a néptudomány meg az ősköltészet kutatóin kívül a nyelvészek is nélkülözhetetlen forrásai lesznek, mivel a rokon nyelvek közül még most is az osztjukból rendelkezőnk legkevesebb megbízható szöveg-nyaggal. — A fordítás, PÁPAY korábbi osztjuk közléseihez hasonlóan, híven követi az eredetit, a nélkül azonban, hogy hűségre irányuló törekvésében élvezhetetlen filológiai felszereléssel torzulna. Bizonyára vonzó és tanulságos olvasmánynak találja az is, aki nyelvészeti érdeklődés nélkül csak az osztjuk népköltészet eredeti előadásformáival és az énekek tartalmával óhajt megismerkedni.

A tárgyi és nyelvi magyarázatok bevezető része általában ismétli illetőleg kiegészíti PÁPAY tanulmányának a medve-kultuszra és a medve-kultusz műnyelvére vonatkozó fejtegetéseit, míg az egyes énekekhez tartozó jegyzetek az énekmondó személyi adatait, a leírás helyét és idejét közlik, az azonos tárgyú énekváltozatokra utalnak s végül az alak vagy jelentés tekintetében magyarázatra szoruló szavakat világítják meg a párhuzamos osztjuk vagy vogul helyek segítségével. Kár, hogy ezek a nyelvi magyarázatok annyira szűkszavúak.

A munka elkészültének körülményeit ismerve méltánytalansággal volna bizonyos következtetéseket és hiányosságokat hánytorgatni s ezzel látszat szerint akár a munka közben kidőlt gyűjtő-kutató, akár a sajtó alá rendező derék tanítvány nagy érdemét kisebbiteni. A munka jelen alakjában is hűzágpótló érték.

ZSIRAI MIKLÓS.

V.

Mark, Julius: Zum Verbum substantivum im Ostseefinnischen. (Sonderabdruck aus den Sitzungsberichten der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1932. Festvortrag, gehalten am 18. Januar 1932, dem 94. Jahrestag der Gesellschaft. Tartu, 1935. 41 l. 8").

Ebben a nagyon alapos tanulmányban új szempontból magyarázza MARK a keleti-tengeri finn nyelvekben a létige jelentő módjának jelen időbeli egyes és többes harmadik személyű alakját.

A fgr. nyelvekben az igeragozásnak általában egységes tő az alapja, pl. f. indic. praes. *tulen, tulet, tulee, tuleme, tulette, tulevat*, praet. *tulin, tulit, tuli, tulimme, tulitte, tulivat* vagy magy. indic. praes. *várok, vársz, vár, várunk, vártok, várnak* stb. Csak kivételesen éppen a létige ragozásánál egyesül két vagy több tő egységes paradigmában és pedig a keleti-tengeri finnben: 1. *ole-, ol-* 'sein', 2. *on* < **om, om* < **omz, oma- ~ ova-* (az indic. praes. egyes és többes 3. személyében), 3. *lee- (lie-)* 'werden'; a lappban: 1. lpN. *lae-, le-* 'sein', 2. lpN. *orro-*,

oro- 'sein, bleiben, verweilen' stb.; a cseremiszbén: 1. *ól-, ul-* 'sein', 2. *li-* 'sein, werden, möglich sein'; a magyarban: 1. *val-, vol-* 'sein', 2. *lev-, le-* 'sein, werden', a zürjénben: 1. *em, em, im* 'ist, es gibt' stb. (mint kapcsoló ige, kopula, nagyon ritkán), 2. *vijim, vijim, vijim* id., 3. *vel-* 'sein', 4. *lo-* 'werden, sein', 5. *ol-* 'leben, sein'; a votjákban: 1. *van* (tő *vanm-*), *van, van, van* (tő *vanm-* stb.) 'ist, es gibt' stb. (mint kapcsoló ige, kopula, nagyon ritkán), 2. *vili-, vili-, viji-* 'sein, vorhanden sein', U., G., B., J. *val, J., MU. vau* 'war', 3. *lui-, lui lui-, lu-* 'werden, sein, möglich sein', 4. *uli-, uli-, uui-* 'sein, leben; verweilen'.

Az egyes létige tövekhez, illetve igealakokhoz fűzött érdekes részletmagyarázatok közül ki kell emelnem azt a megjegyzést, melyet a szerző a magy. *van* alakhoz fűz. MARK felveti azt a gondolatot, hogy a *van* indic. praes. sg. 3. sz. alak talán eredetibb *van alakra s ez még régebbi **val + n* alakra megy vissza, melyben az *-n* azonos lehet azzal az *-n* névszóképzővel, melyet a *vagy-* töből származó *vagyon* alakban SZINNYEI mutatott ki.

Külön figyelmet érdemel a létige a keleti-tengeri finn nyelvekben, mert ezekben magában a jelentő mód jelen idejében két tő tűnik fel. Egyik tő az *ole-* az egyes és többes 1. és 2. személyben, másik tő az **om, *omz* (*umz), *oma-* (*uma-*) ~ *ova-* az egyes és többes 3. személyben. Ezek közül az *ova-* töre, mely az *oma-* tőalakkal váltakozik, még nincs kielégítő magyarázat. A kérdés megoldásához főleg az egyes és többes 3. szem. alakváltozatok figyelmes megvizsgálása vezet el: f. sg. *on*, (N. *o, o* is), plur. *ovat*; karj. sg. *on*, [plur. *ollah* pass.]; ingriai sg. *on* vagy *ono*, plur. *ovat*; vepszá É. és K. sg. *om*, plur. *oma*, D. sg. *om*, plur. *omad* v. *oma*; vót KETTUNEN sg. *on*, plur. *omad* vagy *evad*, *evad*, továbbá *on*, SETÄLÄ sg. *on*, plur. *omad*, *ovad*, krévin sg. *on*, *onn*, plur. *ohmatt*, *ohmatt*, *ohmat* (= *omat*). Igen nagy változatosságot mutatnak az észti alakok. Az észti bizonyos nyelvjárásaiból a következő 3. sz. alakok vannak feljegyezve: sg. és plur. *on*; sg. *on*, *onè*, plur. *onvãd*; sg. *on*, *onò*, *olò*, plur. *onvãd*; sg. és plur. *o*; sg. és plur. *onè*, *u*, (hangsúlytalan *o*), sg. *onè*, *o* vagy *o*, plur. *onè* (*o*, *o*), *omãd*, a déli észti nyelvjárásokból: sg. *om*, *um*, plur. *oma'* (régies), *omãva'*; sg. *om*, *o*, plur. *oma'*; sg. *om*, plur. *oma'*, *omã*; sg. *om*, plur. *omã*; sg. *um*, plur. *uma'*; sg. *om*, plur. *omãva*. Egy meglehetősen nagy területen a többesben az eddigiektől eltérő alakokat találunk: sg. *om*, plur. *omma*; sg. *om*, plur. *omma* vagy *omãva*, sg. *om*, plur. *omma'*; sg. *om*, plur. *omma'* vagy *omãva'*; sg. *om*, plur. *omma'*; sg. *om* vagy *um*, plur. *omma'* vagy *omãva'*, *umma'* vagy *umãva'*; sg. *um*, plur. *umãva'* vagy *omãva'*; sg. és plur. *om*; ugyanott az egyik faluban a népköltészetben plur. *omma* is. A legrégebbi nyelvemlékekben és nyelvtanokban a következő többes 3. sz. alakok fordulnak elő: *ommat*, *omat* (= *omat*, ill.

omad), *ommad* (= *omad*); a déli észtre a XVII. sz.-ból van egy adatunk: *om*, plur. *omma* (= *omma*).

Az észTÉ. *oñvad*, *oñvad* alakok másodlagosak: az egyes számú *on* *oñ* alakhoz más igék (pl. *tulevad*) analogiájára hozzáfűzték a *-vad* (< **-vat*) végzetet. Az észTD. *omma*', *omma*, *uñma*' valószínűleg úgy keletkeztek, hogy a sg. *om*, *um* alakokhoz hozzájárult a *-vat* végzet, tehát *omma*', *omma* < **omvat*, *uñma* < **umvat*. Az *ommáva*' stb. alakokban a *-vat* végzet kétszer járult a sg. alakhoz.

A lívből a létige 3. személye a következő alakokban van feljegyezve: sg. *um*, L. *om*, plur. *umät*, vagy *ät*, L. *om*, SETÄLÄ szerint sg. *uñ*', plur. *umä't* és sg. *um*' (*um*), plur. *ä't* valamint livK. sg. *un*' ~ *um*', plur. *a'dtə*, livL. sg. *uñ*' (*uñ*), plur. *ä't*, MARK szerint livK. sg. *um* ~ *um*, plur. *umä'ttš* vagy *a'ttš*. A lív *ä't* az *umä't* alakból, az *a'ttš* alak az *umä'ttš* alakból vonódott össze.

A késői ősfinnből származó örökségnek tekinthető egyrészt a sg. 3. sz. *on* alak, mely megvan a finnben, karjalaiban, vótban és az északi észTben, másrészt az *om*, *um*, mely megvan a vepszäben (*om*), déli észTben (*om̄*, *um̄*) és a lívben (*uñ*', *om*). Az *m*-alakokban mutatkozó *o* ~ *u* magánhangzó-váltakozás más szavakban is kimutatható. Az ősfinnben a többesben **omat*, illetve **umat* alakot kell feltételezni ugyanolyan magánhangzó-váltakozással, mint amilyennel az egyes számban találkoztunk. A finn és ingriai *ovat*, valamint a vót *ovad* alakok (ha ugyan az utóbbi nem jövevénytűző) úgy foghatók fel, mint gyengefokú alakok az **omat* mellett. A keleti-tengeri finn nyelvekben mutatkozó *-m* ~ *-β*-váltakozás — amint tudjuk — legalább is részben fgr., illetve uráli **-m* ~ **-β*-váltakozáson alapszik. SETÄLÄ szerint a *-vat*, *-vad* végzet analogikus, ami szintén lehetséges.

A f., karj., vót és észTÉ. *on* eredetibb **om* alakra megy vissza. Az ősfinnben t. i. **-m* > *-n* hangváltozás történt, vö. f. acc. *käden* ~ cser. KH. *kiδəm*, az igeragozásban a sg. 1. szem. *-n* ragja eredetibb **-m*-re megy vissza. Sokatmondó adat az egytagú *en* 'ich nicht' tagadó ige az *e*-többl. A vótban és az észTben a szóvégi *-n* egytagú szó rövid magánhangzója után nem vészett el, vö. f., karj. *ken*, vepszä *ken*, vót *tšen*, észTÉ. *keñ* 'wer', észTD. *ken* 'der' eredeti **-n* szóvégi mássalhangzóval. A vepszäben, a déli észTben és a lívben az **-m* > *-n* hangváltozás meg nem történését úgy magyarázhatjuk, hogy az *-m* végű alakok **omz*, **umz* magánhangzós végű teljesebb alakokra mennek vissza. A szóvégi magánhangzót teljes pontossággal nem lehet meghatározni.

A korai ősfinnben az egyes számban egymás mellett két alak volt használatos, éspedig magánhangzóval kezdődő szó előtt a rövidebb alak, mássalhangzóval kezdődő szó előtt és mondat végén a magánhangzóban végződő teljesebb alak jelent meg és azután bizonyos keleti-

tengeri finn nyelvjárásokban az egyik, bizonyos dialektusokban pedig a másik alak vált általánossá. Az **omat*, **umat* ~ *ovat* (= **oʒat*) többes alakokban világosan felismerhető a névszókhöz hozzájáruló *-t* többesjel, mely ebben az esetben az **om(ʒ)*, **um(ʒ)* tőhöz csatlakozik. Ha a végső magánhangzó *-i* volt (vö. vepszäD. *omik* kérdőszót), vagyis ha az **om*, **um* < **omi*, **umi* teljesebb alakra megy vissza, akkor az egyes **omi*, **umi* úgy viszonylik a többes **omat*, **umat* alakhoz, mint pl. f. *saapi* 'er bekamnt' a többes *saavat* alakhoz, vagy *parempi* 'besser' a többes *paremmat* alakhoz.

MARK mindjárt a dolgozat elején kimondotta, hogy a létege jelentő módjának jelen idejében az egyes és többes 3. személyben fellépő **om*, **omʒ* (**umʒ*), *oma-* (*uma-*) ~ *ova-* nem azonos az egyes és többes 1. és 2. személyben mutatózó *ole-* tövel. A régebbi általános felfogás szerint azonban a két tőnek köze van egymáshoz. SETÄLÄ (TuM. 169. jegyz. és ÄH. 406) azt a véleményt fejezte ki, hogy az igető valószínűleg *o-* volt, melyből egyrészt *-le-* képzővel (itt SETÄLÄ minden valószínűség szerint a minden fgr. nyelvből kimutatott **-l-* gyakorító képzőre gondolt) keletkezett az *o-le-* tő, másrészt a *-mʒ* praesensképzővel, mely valószínűleg összefügg a nomen actionis és acti *-mʒ* képzőjével, a f. *on*, vepszä *om* stb. 3. sz. alak. MARK pontról pontra cáfolja SETÄLÄ nézetét és SZINNYEI véleményével (vö. EPhK. XXIV, 167, FUF. I, 79 és köv. l., NyK. XXXIII, 243 és köv. l., FUF. V, 60 és köv. l.) sem ért egyet, aki az *on* stb. alakokat *-ma* képzős igenévnek fogja fel.

WICHMANN (FUF. XV, 43) a keleti-tengeri finn *on*, *om* stb. alakra vonatkozó magyarázatából is csak azt a megállapítást fogadja el MARK, hogy az *on* stb. alaknak nincs köze az *ole-* 'sein' tőhöz. — Az **om*, **omʒ* (**umʒ*) többese a keleti-tengeri finn nyelvekben a névszókhöz járuló *-t* többesjellel van képezve (vepszä *omad*, vót *omad*, észtÉ. *omäd*, észtD. *oma'*, *uma'*, liv *umä't* [~ finn, ingriai *ovat*, vót *ovad*]). Ez a szó, mint a régebbi vélemények cáfolatából kitűnik, nem fogható fel ugyan igenévnek, de mégis egy eredeti névszóval azonos. Hangtanilag pontosan megegyezik a f., karj. *oma* 'eigen, Eigentum', vót *õma* id., észtÉ *oma*, *õma* (= *emä*), észtD *uma* 'eigen, eigenes, Eigentum, Eigentümliches', liv *umm*, *ummä*, L. *om*, *oma* 'eigen; selbst' szóval, melyeknek megfelel lpN. *oabme*, gen. *oame* 'res, Ting, Noget; pecus, Kvæg, Kreatur, Fæ; proprietas, Eiendom', lpS. *åme* 'res, ting; pecunia vel aliud, quod quisque lusorum in lusum aut aleam confert, sats i spel', L. *õppme-* 'Eigentum, Ding, Sache', Pite *õpmé*, gen. *õmé* 'Eigentum, Ding, Sache'; zürj. *em* 'Fülle, Genüge, Überfluss, Reich-tum, Habe'. A lpN. *oabme* szónak 'Vieh' és egyúttal 'Eigentum' jelentése van. A keleti-tengeri finn *oma* szónak is volt régen 'Vieh' jelentése, így érthetők meg a f. *omatto* stb. 'Viehstall' és vepszäD *omaränie*

'uneingezüunte Weide' továbbképzett alakok. A 'Vieh' jelentés bizonyára másodlagosan keletkezett olyan területen, ahol a tulajdon, a vagyon főleg szarvasmarhából állt.

Hangtani szempontból — amint láttuk — semmi akadályja sincs annak, hogy összekapcsoljuk a keleti-tengeri finn *om, *omz (*umz) 'ist, es gibt' (létige), 'ist' (kapcsolóige) alakokat a keleti-tengeri finn *oma* stb. 'eigen, Eigentum stb.' névszóval és lapp, illetőleg zürjén megfelelőivel. Az egyeztetésnek jelentéstani akadályja sincsen, vö. mindezekelőtt zürj. *em* (valószínűleg = f. *oma* stb.), melynek névszói használatában 'Fülle, Genüge, Überfluss, Reichtum, Habe' jelentése, igei használatában pedig 'ist, es gibt stb.' jelentése van. A zürj. *em* ritkán kapcsoló-ige (kopula) gyanánt is szerepel. Vö. továbbá votj. *uaní, vaní* 'Sein, Dasein, Existenz; seiend, existierend; was vorhanden ist (alles) all, ganz' > 'ist, es gibt stb.' > 'ist' (kopula; ritkán) és magyar *vagyon, van* 'Vermögen, Besitz' > 'ist, es gibt stb.' > 'ist' (kopula). A keleti-tengeri finnben a létige egyes 3. sz. alakjából a szóvégi magánhangzó aránylag későn tűnt el (vö. vepszä *om* stb.). Az eltűnésnek, ill. a vok. megváltozásának különböző okai lehettek, így pl. a hangsúlytalanság kapcsolóigei használatban különösen szókezdő magánhangzó előtt sandhiban.

N. SEBESTYÉN IRÉN.

VI.

Györke J.: Die Wortbildungslehre des Uralischen (Primäre Bildungssuffixe). (Tartu, 1935. Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Universitatis Tartuensis. 15. 96 l.).

Fentebbi dolgozatában a szerző voltaképp több feladat megoldására törekszik. Közülük egyet már a címből kiolvashatunk: a finnugor nyelvészet eddigi compendiumai, SZINNYEI Nyelvhasonlítása és Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft-ja elsősorban csak a magyar ill. a finnugor hang- és alaktan eredményeiről nyújtanak áttekintést, GYÖRKE e kereteken tágítani kíván s — a finnugor nyelveken túlmenőleg — az uráli nyelvek szóképzésánál foglalkozik. Az uráli képzők eredetének vizsgálata közben eljut azután a nominális ill. verbális mondat-típus elsőbbségének a kérdéséhez s állást foglal ebben is. Végcélja az uráli alapnyelv képzésmódjának megvilágítása.

Mint átfogó jellegű, összefoglaló művet — különös tekintettel arra, hogy elsősorban a kevéssé ismert szamojéd nyelvekről van szó — GYÖRKE könyvét örömmel üdvözöljük. A finnugor nyelvészet eredményei annyi országban, annyi nyelven s sokszor oly nehezen hozzáférhető folyóiratokban, albumokban stb. vannak szétszórva, hogy időnkinti összefoglalásra feltétlenül szükség van, s különösen nagy szolgálatot tesznek az ilyen művek akkor, ha — mint GYÖRKÉNél — gazdag könyvé-

szeti utalásokkal vannak ellátva. GyörKE azonban ennél jóval többet tesz: a szamojéd nyelvekből számos oly képzőt mutat ki, melyről eddig nem igen volt tudomásunk, s a képzők alakváltozatait éppen a szamojéd nyelvekben sokszor gazdag példagyűjteményen mutatja be. Az utóbbiak igen hasznosak még ott is, ahol a szamojéd képzők létezéséről és a megfelelő finnugor nyelvekbeli képzőkkel való összetartozásáról tudomásunk volt. Példatárának gazdagsága szorgalmas munkáról tesz tanúságot.

Már kevésbbé sikerülten felel meg feladatának a szerző a második problémakörben. A nominális ill. verbális mondat típus elsőbbségének kérdésében KLEMMEL száll szembe: tagadja, hogy a névszói állítmányú mondat ősbibb volna, mint az igei állítmányú, mert szerinte az igei állítmányú (verbális) mondat éppoly gyakori a finnugor nyelvekben, mint a névszói állítmányú (nominális) mondat. — Nagy hiánynak tartom itt, hogy a szerző ezen a fontos állításán egy mondattal átsiklik s nem tartja szükségesnek, hogy azt közelebbről megvilágítsa. Pedig igen kíváncsi lennék: milyen lett volna egy verbális állítmányú mondat az uráli vagy akár csak a finnugor alapnyelvben?, mi volna az ily mondat állítmánya verbális jellegének a kritériuma?, van-e ennek nyelvi kifejezése?, vajjon az ily szerű mondat, mint „(ti) kerestek“ az uráli vagy a finnugor alapnyelvben a szerző szerint verbális vagy nominális állítmányú volt-e? — Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy az ily igealakjaink hogyan alakultak! A személynévmások egyszótagos gyökerei agglutinálódtak bennük valamely igenévhez (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 98. és 128. l.). Ez az agglutináció azonban még a fgr. alapnyelvben sem ment minden esetben végbe! „Aus einigen Erscheinungen lässt sich . . . der Schluss ziehen, dass sich die Personalsuffixe anfangs nicht so fest an das Wort geschmiegt hatten, wie andere, nicht aus selbständigen Wörtern entstandene Suffixe. Sie scheinen geraume Zeit hindurch ziemlich bewegliche Elemente gewesen zu sein, die bald als Suffixe an das Wort angefügt, bald aber noch als selbständige Pronomina ihm vor- oder nachgesetzt wurden“ (l. id. m. 98. l., Vö. még ZSIRAI: MNy. XXVII, 197. l.). Mi mutat azonban ily körülmények között egy szóalak verbális jellegére, ha egyszer az igefogalom oly lényeges jegyei, mint a személyre és számra mutató erő — márcsak a megfelelő nyelvi eszközök hiánya miatt is — nem voltak meg benne? Vagy csupán az döntő, hogy egyes szótöveket ill. képzők alakokat már az uráli nyelvegység korában verbálisnak érezték, másokat viszont nem? Ha így volna, a következtetési alapot nagyon bizonytalannak találom.

A továbbiakban foglalkozik a szerző az ú. n. nomen-verbumok kérdésével is, itt azonban lényegileg nem mond egyebet, mint amit már SZINNYEI-nél is megtalálunk — klasszikus rövidséggel kifejezve: :

„ . . . es hat eine Zeit gegeben, in welcher die Scheidung der Wörter in Nomina und Verba noch nicht vollzogen war. Es gibt auch heutzutage noch in den meisten finnisch-ugrischen Sprachen . . . viele Überreste aus jener Urzeit, nämlich Nominalstämme, welche der Form nach mit Verbalstämmen identisch sind, z. B. ung. *leš*- 'Lauer' und 'lauern', *fäd*- 'Frost' und 'frieren' etc.“ (l. id. m. 89. l.).

Körülbelül a 75. laptól következnek azután GYÖRKE könyvének csattanója és — a szerző kiérezhető meggyőződése szerint — legfontosabb novuma, ennek a résznek az ismertetésére azonban nem vállalkozom. SZINNYEI, KLEMM ÉS UOTILA nyomain elindulva az egyalakú uráli denominális és deverbális képzők azonos eredetét akarja a szerző kimutatni, azonban kifejezésmódja, németsége és az egész rész szerkezete — olykor még a legfontosabb helyeken is — oly zavaros, hogy legfeljebb sejteni lehet, mit akar kifejezni, de az általa mondottak alapján nincs miről vitázni. Pl. a 89. lapon ezt olvassuk: „Die nomina deverbalia sind nichts anderes, als an den Verbalstamm zu fügende Suffixe (!) des nomen denominale.“

A kifejezőkészségnek ez a hiánya végigvonul egyébként az egész könyvön. A pongyola fogalmazást azonban még itt-ott talán meg lehetne bocsátani, de GYÖRKE adatközléseiben is annyira pontatlan, hogy ez lényegesen kibebbíti azokat az érdemeit is, melyeket ismertetésem elején kiemeltem, mert kioltja bennünk a bizalmat munkája egyéb részei iránt is és ezáltal annak hasznavehetőségét nagy mértékben csökkenti. Rövidség kedvéért csupán észet és finn nyelvi hibákra mutatok rá, tehát éppen azokra, melyeket kis gondossággal a legkönnyebben módjában lett volna elkerülnie. Pl. a fi. *pieni* (e. h. *peni*, l. 11. l.) azt sejteti velünk, hogy egyes adatait emlékezetből idézi, erre pedig egyáltalában nem bízhatjuk rá magunkat. A finn névszótövet a nominativustól és az igetövet az infinitivustól sokszor nem különbözteti meg, pl. nála *henke* nominativust, *tuppe*, *suure* ismeretlen finn nyelvtani alakokat találunk (*henke*-, nom. *henki*, *tuppe*-, nom. *tuppi*, *suure*-, nom. *suuri* helyett; l. 19., 35., 47. l.), a *nikotta*- (inf. *nikottaa*), *kaiverta*- (inf. *kaivertaa*) igék GYÖRKE-nél *nikota*-, *kaiverta* alakban szerepelnek (l. 28., 42. l.). — Ugyanilyen pontatlan a jelentés megjelölésében is. A fi. *jäätä*- jelentése nem 'einfrieren', hanem 'mit Eis überziehen' (vö. 15. l.), *voi*- jelentése nem 'haben', hanem 'können, vermögen, imstande sein' (vö. 45. l.), az észet *arg* jelentése nem 'Furcht', hanem 'scheu, furchtsam, schüchtern, etc.' (vö. 40. l.). — Ily hibák mellett mitsem menti a szerzőt az a túlbuzgósága, hogy WIEDEMANN észet-német szótárának jelentéseit egy helyen svéd fordításban is közli velünk (világosság kedvéért?), sőt — tekintettel arra, hogy ezt minden megjegyzés nélkül teszi — inkább árthat, mint használ vele (l. 61. l.). — Végül még csak

azt jegyzem meg, hogy a finnben *ema* 'Mutter' szó nincs (legfeljebb *emä*, vö. 9. l.). Összefoglalva az a nézetem, hogy Györke célkitűzését tekintve fontos, gondolatfűzéseiben helyenként érdekes könyvet írt, műve olvasásától azonban minden kezdő nyelvészt óva kell intenünk, s azt szakember is csak a legnagyobb kritikával s adatai leglelkiismeretesebb ellenőrzésével ill. újrafeldolgozásával veheti kezébe.

LAKÓ GYÖRGY.

VII.

Hamit Zübeyr, İshak Refet, Anadilden derlemeler. [Anyanyelvi gyűjtések.] (C[umhuriyet] H[alk] F[ırkası] Neşriyatından. [A Köztársasági Néppárt kiadványa.] Ankara, 1932. n. 8°, XVI+448 l. (+ térkép, mely az ismertetett példányból hiányzik.)

E nagy terjedelmű oszmán-török nyelvjárási szótár, mely vagy tízezer címszót tartalmaz, elsősorban annak a nagyarányú nyelvtudományi és nyelvújítási mozgalomnak köszöni a létrejöttét, melyet K. Atatürk, a Török Köztársaság elnöke megindított. Reşit Galip volt török közoktatásügyi miniszter írt előszót a szótárhoz. Ebben először arról beszél, hogy a török nyelv a hódításokkal járó körülmények következtében régi tisztaságát elvesztette. Majd a török nyelvnek nyelvtudományi szempontból való fontosságát hangsúlyozza. „Szerintünk kétségtelen, — írja — hogy a nyelvek eredetének és kapcsolatának kérdései csak a török nyelvre vonatkozó alapos és a múlt mélységeiig leszálló kutatásokkal oldhatók meg“. (VII. l.) „A török nyelvészek két nagy feladat előtt állanak. Ezek közül az egyik az, hogy a török nyelv ősnyelv (*ana dil* tkp. 'anya-nyelv') voltát megállapítandó, a török nyelv történetét kutassák és megvizsgálják, hogy a belőle származó nyelvekkel alap és alak tekintetében milyen vonatkozásban van; másik feladatuk, hogy a török nyelvkincsnek az utolsó hét-nyolc században elveszett részét feltárják s a török nyelvnek régi gazdagságát és tisztaságát visszaadják“. (VIII. l.) Az utóbbi cél szolgálatában készült e szótár.

A két szerkesztőnek — mondja tovább ez az előszó — nagy része van az anyag összegyűjtésében, de elsősorban mások nagy terjedelmű gyűjtéseit használták fel. A munka további menetét úgy képzei Reşit Galip, hogy e szógyűjtemény kiadása után könnyebb lesz a még össze nem gyűjtött tájszokat feljegyezni s az egyes szavak pontosabb kiejtését és jelentéseit meghatározni; e feladat megoldása a Türk Dili Tetkik Cemiyeti-re vár (Török Nyelvkutató Társaság). Végül ismertet Reşit Galip egy csomó nyilatkozatot a török nyelv szépségéről és gazdagságáról.

Reşit GALİP előszava után a szerkesztők előszava következik. Ez először röviden a török szótárírás feladatairól, új szók alkotásáról szól, majd a szótár létrejöttének körülményeit ismerteti.

A török közoktatásügyi kormány még akkor, mikor a nemzeti küzdelemnek nem is volt vége, felszólította a tanítókat és tanárokat, hogy gyűjtsék a tájszavakat. E felszólításra nagy terjedelmű anyag érkezett be, melyet a szerkesztők megbíráltak, rendeztek és bővítettek, több török nyelvtudós közreműködésével. Természetes, hogy az ilyen módon összeszedett anyagot nem lehetett fonétikai átírásban kiadni. A szerkesztők az új török írás betűin kívül a következő jeleket használják: *n. = ɲ*, *h = sert* (kemény) *h*, *e. = zárt e*. A jelentések néha nem világosak, de a szerkesztők ilyen esetben is közölték az illető szót, hogy felhívják rá a figyelmet.

Szemléltetésül bemutatok egypár címszót:

buduk (Denizli [helynév]): 1 — Manda, [a vonás valószínűleg sajtóhiba] *yavrusu* [manda *yavrusu* 'bivalyborjú']; 2 — Şişman ve kısa kımse [az 1 sajtóhiba; e jelentés magyarul: 'kövér kis ember'].

çömçe gelin (G. Antep): yağmur yağmadığı zamanlar çocuklar tarafından yapılan ve kaba yapma bebekleri andıran şey. *çömçe gelin ne ister. Bir kaşıcık su ister...* diye kapu kapu gezerler ve evlerden çömçe gelinin başına su aktarırlar. [Szárazság idejében gyermekek által csinált kezdetleges babához hasonlító dolog. „Mit kíván a Çömçe gelin? Egy kanálka vizet kíván“: ezt mondogatva házról házra járnak és a háziakkal vizet öntetnek a Çömçe gelin fejére“.]

sak (C. A. [= Dél-Kisázsia]) müteyakkız, uyanık = [éber]. *sak uyku* hafif uyku. *sak yatmak*: derin uykuya varmamak. *sak adam*: uyanık adam. [Vö. Radloff ujj. stb. *sak* 'wachsam', mely tehát nem azonos — mint Radloff gondolja — az oszm. stb. *say* 'gesund' szóval¹⁾].

Ebből a pár címszóból is látszik, mennyi új és nagybecsű anyaggal gazdagítja ismereteinket az új szótár. Nélkülözhetetlen segédeszköze ez az oszmánli filológiának. Nagyon várjuk a további munkálatok publikálását.

NÉMETH GYULA.

¹⁾ BANG ugyanezt hangtörténeti alapon állapítja meg: UngJb. XIV, 212.